

Daniel Cenalmor
Jorge Miras

Prawo kanoniczne

Daniel Cenalmor
Jorge Miras

Prawo kanoniczne

Tytuł oryginału

El derecho de la Iglesia. Curso básico de Derecho Canónico,

3^a Ed. Actualizada

Tłumacze

ks. prałat dr Janusz Bodzon, ks. Grzegorz Kmiecik,

ks. dr Wojciech Lipka, ks. dr hab. Andrzej Wójcik

Wydawca

Joanna Dzwonnik

Redaktor prowadzący

Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne

Joanna Ośka

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski

Za zgodą Kurii Metropolitalnej Warszawskiej

z dnia 15.12.2021/Nr 3733/D/2021

Poszczególne rozdziały tłumaczyli:

ks. prałat dr Janusz Bodzon – rozdziały 1, 2, 4

ks. Grzegorz Kmiecik – spis treści, wstęp, rozdziały 10–18, bibliografia

ks. dr Wojciech Lipka – rozdziały 19–28

ks. dr hab. Andrzej Wójcik – rozdziały 3, 5–9, 29–37

Opieka merytoryczna

ks. dr Jacek Połowianiuk

© Copyright for the Polish edition by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8187-033-7

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Zamówienia: infolinia: 801 04 45 45

zamowienia@wolterskluwer.pl, www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	21
---------------------	----

Wprowadzenie	25
--------------------	----

CZĘŚĆ I

WPROWADZENIE W PRAWO KANONICZNE

A. KOŚCIÓŁ I PRAWO	29
--------------------------	----

Rozdział I

Prawo jako zasada porządku społecznego	31
---	-----------

1. Prawo jako zjawisko ludzkie i społeczne	31
2. Prawo i sprawiedliwość. Realizm prawny i znaczenie terminu „prawo”	32
3. Cechy prawa	34
4. Cel i zadania prawa	35
5. Zmienność i stabilność prawa	36
6. Prawo i moralność	37
7. Pozytywizm prawny	37

Rozdział II

Prawo w Kościele	39
-------------------------------	-----------

1. Istnienie i potrzeba prawa w kościele	39
2. Podstawy prawa kanonicznego. Źródło sakramentów	39
a) Ujęcie społeczne	39
b) Ujęcie prawno-rzeczowe	40
c) Słowo, sakramenty i charyzmaty z punktu widzenia prawa	41
d) Związek prawa z Kościołem jako wspólnotą i sakramentem	43
3. Prawo ludzkie i prawo Boże	44
a) Prawo Boże naturalne i pozytywne	44
b) Pozytywizacja i sformalizowanie prawa Bożego	45
c) Relacja między prawem Bożym i ludzkim	46

4. Postawy przeciwne prawu kanonicznemu	47
a) Poglądy „kościelne” przeciwne prawu	47
b) Poglądy „laickie” przeciwne prawu	48
5. Charakterystyczne cechy prawa kanonicznego	49
6. Prawo kanoniczne a duszpasterstwo	51
7. Nauki kanoniczne a teologia	52

B. HISTORIA PRAWA KANONICZNEGO

Rozdział III

Prawo kanoniczne do Kodeksu z 1917 r.

1. Historyczny rozwój prawa kanonicznego	57
2. Pierwsze tysiąclecie	57
a) Pierwotne wspólnoty chrześcijańskie	57
b) Pierwsze zbiory kanoniczne	59
c) Wypaczenie tekstów kanonicznych i reforma gregoriańska	60
3. Prawo kanoniczne klasyczne i <i>Corpus Iuris Canonici</i>	62
a) Czynniki determinujące jego narodziny	62
b) Dekret Gracjana	63
c) <i>Corpus Iuris Canonici</i>	64
d) Prawo powszechne	65
4. Prawo kanoniczne od Soboru Trydenckiego do Soboru Watykańskiego I	66
5. Kodeks z 1917 r.	68

Rozdział IV

Sobór Watykański II i nowa kodyfikacja

1. Geneza reformy Kodeksu	70
2. Wpływ Soboru Watykańskiego II na prawo kanoniczne	71
a) Zasady doktrynalne kształtujące ustawodawstwo kanoniczne	72
b) Wytyczne prawne i nowe instytucje	74
3. Ustawodawstwo posoborowe i przygotowanie nowego Kodeksu dla Kościoła łacińskiego	74
a) Pierwsze kroki	74
b) Zasady kierunkowe	75
c) Kolejne projekty i promulgacja nowego Kodeksu	76
4. Ogólna charakterystyka Kodeksu z 1983 roku	77
a) Systematyka	77
b) Cechy charakterystyczne	78
c) Związek z poprzednią kodyfikacją i pozostałymi normami	79
5. Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich	79

C. POJĘCIA OGÓLNE 83

Rozdział V

Relacje prawne i podmioty prawa	85
1. Pojęcie kanonicznego porządku prawnego	85
2. Relacja prawna i jej elementy	86
3. Osoba i podmiot prawa. Koncepcja pozytywistyczna	87
4. Osoba fizyczna w kanonicznym porządku prawnym	89
5. Czynniki mające wpływ na status prawny osoby fizycznej	90
a) Wspólnota (komunia) kościelna	90
b) Sankcje	90
c) Inne czynniki wpływające na status prawny osoby fizycznej	90
6. Osoba prawna w kanonicznym systemie prawnym	95
a) Pojęcie	95
b) Zespoły osób i fundacje	96
c) Osoby prawne publiczne i prywatne	97
d) Utworzenie, działanie i wygaśnięcie osób prawnych	98
7. Podmioty bez osobowości prawnej	98

Rozdział VI

Normy kanoniczne	100
1. Norma w kanonicznym systemie prawnym. Pojęcie i wspólne cechy charakterystyczne	100
2. Kanoniczna ustawa	102
a) Pojęcie kościelnej, czyli kanonicznej ustawy	102
b) Autor kanonicznej ustawy. Ustawodawcy oraz ustawy powszechne i partykularne. Władza ustawodawcza delegowana	104
c) Podmiot bierny kanonicznej ustawy. Ustawy terytorialne i personalne	105
d) Promulgacja i wejście w życie kanonicznej ustawy	106
e) Obowiązywanie, skutki oraz nieretroaktywność (niedziałanie wstecz) kościelnej ustawy	107
f) Wątpliwość, ignorancja i błąd odnośnie do ustawy	108
g) Interpretacja i uzupełnienie kanonicznej ustawy	109
h) Ustanie kanonicznej ustawy	111
3. Kanoniczny zwyczaj	112
a) Pojęcie i rodzaje zwyczaju	112
b) Wymogi stawiane zwyczajowi kanonicznemu	112
4. Normy administracyjne	114
5. Statuty i regulaminy	115
6. Hierarchia normatywna	116

Rozdział VII

Czynności prawne	117
1. Czynności prawne. Pojęcie, elementy i rodzaje	117
2. Czynności prawne i funkcja administracyjna	119
3. Czynności prawne administracji kościelnej ujęte w Kodeksie	120
4. Poszczególne akty administracyjne	120
a) Pojęcie poszczególnego aktu administracyjnego	120
b) Regulacja ogólna poszczególnych dekretów i poszczególne nakazy	122
c) Reskrypty	123
5. Właściwa treść reskryptów	124
a) Przywilej	125
b) Dyspensa	126
6. Czynności prawne i prywatna autonomia	128
7. Przedawnienie	129

CZEŚĆ II

LUD BOŻY

A. WIERNI CHRZEŚCIJANIE	131
--------------------------------------	-----

Rozdział VIII

Włączenie do Ludu Bożego i komunია z Kościołem	133
1. Misterium Kościoła	133
2. Kościół jako Lud Boży	134
3. Nowe ujęcie kodeksowe	136
4. Chrzest i wspólny status wiernego	137
5. Wymóg pełnej wspólnoty z Kościołem	139
6. Utrata pełnej komunii i jej konsekwencje	139
7. Eucharystia jako centrum kościelnej komunii	141
8. Szczególna pozycja katechumenów.	
Powołanie wszystkich ludzi do Kościoła	141

Rozdział IX

Fundamentalna równość wiernych	143
1. Zasada równości	143
2. Podstawowy statut prawny wiernego	143
3. Obowiązki i prawa wszystkich wiernych	145
a) Wspólnota z Kościołem (kan. 209)	145
b) Świątość życia i budowanie Kościoła (kan. 210)	146
c) Apostolat (kan. 211)	147
d) Posłuszeństwo i dialog z pasterzami (kan. 212)	148
e) Otrzymywanie dóbr duchowych Kościoła (kan. 213)	149
f) Obrządek i duchowość	150

g) Stowarzyszenia i zebrania (kan. 215)	151
h) Apostolskie inicjatywy (kan. 216)	152
i) Wychowanie chrześcijańskie	152
j) Poszukiwanie i własne zdanie w świętych naukach	153
k) Wybór własnego stanu życia (kan. 219)	154
l) Dobre imię oraz intymność (kan. 220)	155
m) Ochrona prawna (kan. 221)	156
n) Zarządzanie potrzebom Kościoła i sprawiedliwość społeczna (kan. 222) ...	157
4. Regulacja wykonywania praw (kan. 223)	157

Rozdział X

Hierarchia i różnorodność w Kościele	159
1. Zasada hierarchiczności i zasada różnorodności w ustroju Kościoła	159
2. Święci szafarze lub duchowni	160
a) Funkcja eklezjalna świętych szafarzy: konsekracja i misja	160
b) Formacja świętych szafarzy	162
c) Inkardynacja	163
d) Status prawny duchownych	164
e) Utrata prawnego stanu duchownego	166
3. Wierni konsekrowani profesją rad ewangelicznych	166
4. Wierni świeccy	168
a) Świeckość, szczególny charakter świeckich	168
b) Świeckość i eklezjalność życia i misji świeckich: „jedność życia”	169
c) Status prawny świeckich	169

Rozdział XI

Stowarzyszenia wiernych	174
1. Stowarzyszenia wiernych: klasyfikacja i normy wspólne	174
a) Rodzaje stowarzyszeń	174
b) Podstawowe normy wspólne	175
2. Stowarzyszenia prywatne i stowarzyszenia publiczne	176
3. Udział władzy w zakładaniu stowarzyszeń	177
4. Osobowość prawna stowarzyszeń wiernych	178
5. Porządek prawny stowarzyszeń	178
a) Zarząd działalności stowarzyszenia	178
b) Mianowanie organów władzy, kapelanów i doradców duchowych	179
c) Zarządzanie dobrami stowarzyszenia	180
d) Wygaśnięcie stowarzyszeń wiernych	181
e) Normy specjalne dotyczące stowarzyszeń świeckich	181

Rozdział XII

Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostolskiego	183
1. Instytuty życia konsekrowanego	183

a) Kodeksowy koncept życia konsekrowanego przez profesję rad ewangelicznych	183
b) Rodzaje instytutów życia konsekrowanego w KPK	184
c) Akt erygowania, organizacja prawna i zniesienie instytutów	185
2. Porządek prawny instytutów życia konsekrowanego: normy wspólne	185
a) Profesja rad ewangelicznych	185
b) Współżycie braterskie	186
c) Dziedzictwo duchowe instytutu	187
d) Prawo własne instytutów życia konsekrowanego	187
e) Zarząd instytutów	188
f) Przyjęcie i formacja członków	190
3. Instytuty zakonne	190
a) Pojęcie i cechy specyficzne	190
b) Przyjęcie, formacja i wcielenie członków	191
c) Obowiązki i prawa instytutów oraz ich członków	192
d) Apostolat instytutów zakonnych	194
4. Instytuty świeckie	195
a) Pojęcie i cechy charakterystyczne	195
b) Porządek prawny	195
5. Stowarzyszenia życia apostołskiego	196
a) Pojęcie i cechy charakterystyczne	196
b) Porządek prawny	196

B. WŁADZA KOŚCIELNA 199

Rozdział XIII

Święcenia i władza rządzenia	201
1. Kościół jako instytucja i zasada hierarchiczności	201
2. Funkcje hierarchiczne w historii	202
3. Władza święceń	204
4. Władza rządzenia	204
5. Przekazywanie władzy rządzenia. Misja kanoniczna	205
6. Podmioty władzy rządzenia	206

Rozdział XIV

Formy przypisywania i wykonywania władzy rządzenia	208
1. Formy przypisywania władzy rządzenia	208
2. Władza zwyczajna	208
a) Władza własna	209
b) Władza zastępcza	210
3. Władza delegowana	211
4. Określenie prawne wykonywania władzy rządzenia: aspekty podstawowe	211

a) Obszary kompetencji	211
b) Rozróżnienie funkcji	212
c) Warunki prawne wykonywania władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej	213
d) Zakres wewnętrzny i zakres zewnętrzny	214
5. Kanoniczne pojęcie ordynariusza i ordynariusza miejsca	216
6. Uprawnienia habitualne	217
7. Uzupełnienie władzy	217

C. HIERARCHICZNA ORGANIZACJA KOŚCIOŁA 219

Rozdział XV

Organizacja kościelna	221
1. Misja Kościoła i działalność instytucjonalna	221
a) Funkcje publiczne i organizacja kościelna	221
b) Sens służebny funkcji hierarchicznej i organizacji kościelnej	222
c) Dystrybucja i ukierunkowanie funkcji publicznych	223
2. Urzędy kościelne	224
a) Pojęcie	224
b) Rodzaje	225
c) Powierzanie urzędów	226
d) Utrata urzędu	226
3. Organizmy kolegialne	227
a) Pojęcie	227
b) Rodzaje kolegów w organizacji kościelnej	228
4. Struktury kościelne	229
a) Pojęcie	229
b) Struktura organiczna	230
c) Rodzaje	231

Rozdział XVI

Organizacja Kościoła powszechnego	232
1. Prymat, biskupstwo i kolegialność w kierowaniu Kościołem	232
a) Władza najwyższa. Prymat i kolegialność	232
b) Biskupstwo i funkcja prymatu	234
2. Biskup Rzymski	235
a) Wybór Następcy Piotra	235
b) Władza Biskupa Rzymskiego	236
3. Kolegium Biskupów	237
a) Przynależność do Kolegium i działanie kolegialne	237
b) Sobór powszechny	239
4. Synod Biskupów	239
5. Kolegium Kardynałów	240

6. Kuria Rzymska	241
7. Legaci papiescy	243

Rozdział XVII

Organizacja Kościoła w strukturach kościelnych	245
1. Zagadnienia wstępne	245
a) Kościół powszechny i Kościoły partykularne	245
b) Kategoria teologiczna Kościoła partykularnego i struktur kościelnych	246
c) Wytyczanie struktur: wymiar terytorialny i personalny	247
d) Komunia, komplementarność i koordynacja struktur kościelnych	248
e) Porządek prawny struktur kościelnych: zrównanie i analogia do diecezji	250
2. Struktury terytorialne porządku zwyczajnego	251
a) Diecezja	251
b) Prałatura terytorialna i opactwo terytorialne	251
3. Misyjne struktury terytorialne	252
a) Wikariat apostolski i prefektura apostolska	253
b) Diecezja misyjna i misja „ <i>sui iuris</i> ”	253
4. Struktury o specjalnym porządku: administratura apostolska erygowana na stałe	254
5. Struktury personalne	255
a) Ordynariat wojskowy	255
b) Prałatura personalna	257
c) Ordynariaty łacińskie dla wiernych obrządku wschodniego	259
d) Ordynariaty personalne dla wiernych anglikanów, którzy zostają włączeni korporatywnie w pełną wspólnotę Kościoła	259

Rozdział XVIII

Wewnętrzna organizacja diecezji	263
1. Biskup diecezjalny	263
2. Biskupi koadiutorzy i pomocniczy	265
3. Synod diecezjalny	266
4. Kuria diecezjalna	266
a) Wikariusze generalni i biskupi	267
b) Kanclerz i inni notariusze	268
c) Rada do spraw ekonomicznych i ekonom	268
5. Główne kolegia diecezjalne	269
a) Rada kapłańska	269
b) Kolegium konsultorów	270
c) Kapituła kanoników	270
d) Rada duszpasterska	271
6. Organizacja parafialna	272
a) Parafia	272

b) Proboszcz	273
c) Wikariusze parafialni	274
d) Inne sposoby organizacji posługi parafialnej	275
e) Rady parafialne	276
7. Dziekan	276
8. Rektorzy kościołów	277
9. Kapelani	277

Rozdział XIX

Ponaddiecezjalna organizacja kościelna	278
1. Kolegialna troska biskupów i organizacja ponaddiecezjalna	278
2. Prowincja kościelna	279
3. Region kościelny	280
4. Patriarchowie i prymasi	281
5. Synody partykularne	281
a) Nota historyczna	281
b) Pojęcie i klasy synodu partykularnego	282
c) Ogłoszenie i przygotowanie	282
d) Udział	283
e) Decyzje soborowe	284
6. Konferencja biskupów	284
a) Pojęcie i ewolucja historyczna	284
b) Konstytucja i członkowie	285
c) Struktura	286
d) Kompetencje prawne	287

CZĘŚĆ III MISJA KOŚCIOŁA

A. NAUCZYCIELSKIE ZADANIE KOŚCIOŁA	289
---	------------

Rozdział XX

Funkcja nauczania i Magisterium kościelne	291
1. Misja Kościoła i <i>tria munera</i>	291
2. <i>Munus docendi</i>	292
3. Udział całego Kościoła w funkcji nauczania	293
4. Magisterium Kościoła	294
5. Zasięg i sposoby wykonywania Magisterium	295
6. Boska asystencja i przedmiot interwencji Magisterium	296
7. Zobowiązania i obowiązki wiernego wobec Magisterium. Wyznanie wiary	297
8. Magisterium i teologia. Badanie i ocena doktryn	299
9. Opinie hierarchii w sprawach doczesnych	300

Rozdział XXI

Działalność ewangelizacyjna	302
1. Aspekty działalności ewangelizacyjnej i sposoby uczestnictwa	302
2. Posługa słowa Bożego	303
3. Przepowiadanie słowa Bożego	304
a) Zdolność świętych szafarzy do przepowiadania	305
b) Uzupełniający charakter przepowiadania sprawowanego przez świeckich	305
c) Zasady dotyczące homilii	306
4. Formacja katechetyczna	307
a) Regulacje i źródła normatywne	307
b) Odpowiedzialność wiernych	307
c) System zatwierdzania i używania tekstów katechetycznych	309
5. Aktywność ekumeniczna	310
6. Działalność misyjna	310

Rozdział XXII

Edukacja katolicka i środki komunikacji społecznej	313
1. Pojęcie edukacji katolickiej	313
2. Odpowiedzialność i wolność rodziców i Kościoła w edukacji	314
3. Szkoły katolickie	315
4. Katolickie nauczanie religijne	316
5. Uniwersytety katolickie i inne instytuty studiów wyższych	317
6. Uniwersytety i wydziały kościelne	318
7. Instrumenty komunikacji społecznej	319
8. Wymagania kanoniczne dotyczące publikacji lub używania pism	320

B. UŚWIĘCAJĄCE ZADANIE KOŚCIOŁA	323
--	-----

Rozdział XXIII

Funkcja uświęcania, liturgia i sakramenty	325
1. „ <i>Munus sanctificandi</i> ” w Kodeksie	325
2. Funkcja uświęcania i święta liturgia	326
3. Sposoby uczestnictwa w funkcji uświęcającej	327
4. Udział w celebracjach liturgicznych	328
5. Kierowanie świętą liturgią	328
6. Wierne celebrowanie liturgii	330
7. Sakramenty	330
a) Natura i skutki	331
b) Kanoniczna regulacja liturgii sakramentalnej	331
c) Wymogi sprawiedliwości w sprawowaniu i udzielaniu sakramentów	332
8. <i>Communicatio in spiritualibus</i> z chrześcijanami niekatolikami	332
9. Aspekty <i>communicatio in sacris</i> w kulcie liturgicznym	333

a) Komunikacja w niesakramentalnym kulcie liturgicznym	333
b) Komunikacja w sakramentach	334
c) Interkomunia eucharystyczna	335
10. Wiara, kult chrześcijański i sakramenty	335

Rozdział XXIV

Sakrament chrztu	337
1. Znaczenie i konieczność chrztu	337
2. Sakramentalny znak chrztu	338
3. Kanoniczne znaczenie chrztu	339
4. Podmiot chrztu	339
a) Chrzest dorosłych	340
b) Chrzest dzieci	341
5. Szafarz, miejsce i dzień chrztu	344
6. Rodzice chrzestni	346
7. Adnotacja i świadectwo chrztu. Chrzest pod warunkiem	346

Rozdział XXV

Sakrament bierzmowania	348
1. Bierzmowanie: znak sakramentalny, skutki i znaczenie kanoniczne	348
a) Znak sakramentalny i jego elementy	348
b) Skuteczność własna sakramentu	349
c) Kanoniczne znaczenie bierzmowania	350
2. Podmiot bierzmowania	350
3. Obowiązywalność bierzmowania i korzystny wiek przyjęcia	351
a) Obowiązek przyjęcia sakramentu	351
b) Wiek do bierzmowania	351
4. Szafarz bierzmowania	353
a) Biskup	353
b) Inni szafarze	353
5. Świadek, zapisanie i świadectwo bierzmowania. Bierzmowanie warunkowe	355

Rozdział XXVI

Najświętsza Eucharystia	356
1. Najświętsza Eucharystia w misterium Kościoła	356
2. Celebracja eucharystyczna	357
a) Sakramentalny znak Eucharystii	357
b) Szafarz Ofiary eucharystycznej	359
c) Zgromadzenie eucharystyczne	359
3. Warunki celebracji eucharystycznej dotyczące szafarza	360
a) Przygotowanie i rozwój celebracji	360
b) Koncelebra	361

c) Częstotliwość celebracji	362
d) Intencje i ofiary złożone za odprawienie Mszy św.	363
e) Czas i miejsce celebracji	364
4. Komunia Święta	365
a) Szafarz Komunii Świętej	365
b) Prawo do przyjęcia Komunii Świętej	366
c) Pierwsza Komunia dzieci, przykazanie paschalne i Wiatyk	367
d) Post eucharystyczny i możliwość przyjmowania Komunii dwa razy dziennie	368
e) Komunia pod dwoma postaciami	369
5. Przechowywanie i cześć dla Najświętszej Eucharystii	369

Rozdział XXVII

Sakramenty uzdrawiania	371
1. Sakrament pokuty i pojednania. Podstawowa struktura i efekty	371
2. Podmiot sakramentu i czynności penitenta	372
3. Szafarz sakramentu pokuty	374
a) Władza święceń i upoważnienie do słuchania spowiedzi	374
b) Nabycie, przedłużenie i utrata upoważnienia do spowiadania	374
4. Celebracja i sprawowanie posługi pojednania	376
a) Zwykła forma celebrowania sakramentu. Postawa i obowiązki spowiednika	376
b) Wyjątkowy przypadek zbiorowych absolucji	377
c) Miejsce i siedziba celebracji	379
d) Obowiązek i prawo do otrzymania sakramentu	380
5. Tajemnica sakramentalna i ochrona świętości sakramentu	381
6. Odpusty	382
7. Namaszczenie chorych	383

Rozdział XXVIII

Sakrament święceń	386
1. Sakrament posługi apostołskiej	386
2. Znak sakramentalny i skutki sakramentu święceń	387
3. Podmiot sakramentu święceń	388
a) Warunki ważności	388
b) Warunki godziwości	390
c) Przymioty przyjmującego święcenia	391
d) Nieprawidłowości i przeszkody w przyjmowaniu lub wykonywaniu święceń	394
e) Wymagania przed święczeniami, dokumentacja i skrutynia	395
4. Szafarz i sprawowanie sakramentu święceń	396
5. Zapisanie i poświadczenie przyjętych święceń	397

Rozdział XXIX

Małżeństwo – instytucja naturalna i sakrament Nowego Prawa	398
1. Małżeństwo – instytucja naturalna	398
a) Pojęcie	398
b) Istota małżeństwa	399
c) Istotne przymioty małżeństwa	401
d) Cele małżeństwa	403
2. Małżeństwo – sakrament Nowego Prawa	405
3. „ <i>Ius connubi</i> ” a prawna regulacja małżeństwa	407

Rozdział XXX

Przeszkody małżeńskie	408
1. Przeszkody małżeńskie	408
a) Pojęcie, ustanawianie oraz rodzaje	408
b) Poszczególne przeszkody	409
c) Dyspensa od przeszkód	412
2. Zgoda małżeńska	413
3. Anomalie zgody	414
a) Niezdolność konsensualna	414
b) Brak zgody małżeńskiej	416
c) Zgoda wadliwa	419

Rozdział XXXI

Kanoniczna regulacja małżeństwa (II)	421
1. Przygotowanie do małżeństwa	421
a) Duszpasterska troska o przygotowujących się do małżeństwa	421
b) Protokół przedślubny oraz inne formalności	422
2. Forma prawna zawarcia małżeństwa	423
a) Forma wyrażenia zgody	423
b) Istotna forma prawna	423
c) Małżeństwa zobowiązane do zachowania formy kanonicznej oraz dyspensa od formy	425
d) Zawarcie małżeństwa w formie nadzwyczajnej	425
e) Zapisanie zawartego małżeństwa	426
3. Liturgiczna celebrowanie zawarcia małżeństwa	426
4. Niektóre szczególne aspekty małżeńskiej relacji prawnej	427
5. Uważnienie zwykłe i uważnienie w związku małżeństwa nieważnego	428
a) Uważnienie zwykłe	429
b) Uważnienie w związku	429
6. Wyjątkowe przypadki rozwiązania małżeństwa	430
a) Rozwiązanie małżeństwa niedopełnionego	431

b) Przywilej Pawłowy	432
c) Inne przypadki rozwiązania małżeństwa niesakramentalnego	432
7. Separacja małżeńska podczas trwania węzła	432

Rozdział XXXII

Inne akty Bożego kultu. Miejsca i czasy święte	434
1. Inne akty kultu regulowane przez KPK	434
a) Sakramentalia	434
b) Liturgia godzin	436
c) Pogrzeb kościelny	437
d) Kult świętych, relikwii i obrazów	439
e) Ślub i przysięga	440
2. Miejsca święte	441
a) Kościoły	441
b) Kaplice i kaplice prywatne	442
c) Sanktuaria	443
d) Ołtarze	443
3. Czasy święte	444
a) Dni świąteczne	444
b) Dni pokuty	445

C. SZCZEGÓŁOWE ASPEKTY <i>MUNUS REGENDI</i>	447
--	------------

Rozdział XXXIII

Dobra doczesne kościoła	449
1. Podstawowe zasady	449
a) Dobra doczesne w służbie posłannictwu Kościoła	449
b) Podmioty zdolne do dysponowania majątkiem	449
c) Dobra kościelne	450
2. Nabywanie dóbr przez Kościół	450
a) Prawo i obowiązek wiernych materialnego wspierania misji Kościoła ...	451
b) Dobrowolne datki wiernych	451
c) Opłaty i ofiary związane z sakramentami i sakramentaliami	452
d) Podatki kościelne	453
e) Współodpowiedzialność diecezji w odniesieniu do Stolicy Apostolskiej ...	453
3. Organizacja ekonomiczna utrzymania świętych szafarzy: reforma systemu beneficjalnego i aktualna regulacja	454
4. Zarząd dóbr kościelnych	455
a) Kompetencje Biskupa Rzymskiego	455
b) Kompetencje ordynariusza	456
c) Zarządcy bezpośredni	456
5. Alienacja dóbr kościelnych	457
6. Pobożne rozporządzenia i pobożne fundacje	457

Rozdział XXXIV

Ochrona karna kościelnej komunii	459
1. Prawo karne w obszarze zadania pasterskiego	459
2. Pojęcie i elementy przestępstwa	460
3. Rodzaje sankcji kanonicznych	462
a) Kary poprawcze, czyli cenzury	462
b) Kary ekspiacyjne	463
c) Karne środki zaradcze i pokuty	463
d) Inne sankcje	463
e) Klasyfikacja kar według sposobu ich wymierzenia	464
4. Przestępstwa i kary określone w KPK	464
5. Szczególne momenty w procesie stosowania kar	466
a) Moment ukonstytuowania kary	466
b) Moment wymierzenia kary	466
c) Moment deklarowania kary	467
d) Moment ustania kary	468
6. Zawieszenie prawnej skuteczności kar	469
7. Gwarancje prawne oraz rekursy w sprawach karnych	470

Rozdział XXXV

Kościelny wymiar sprawiedliwości	471
1. Ochrona praw w życiu Kościoła	471
a) Uznanie praw oraz ich skuteczna ochrona	471
b) Powództwa i zarzuty procesowe	472
c) Stosowność unikania niepotrzebnych sporów	473
2. Proces	474
3. Kościelna organizacja sądownictwa	475
a) Trybunał pierwszej instancji	475
b) Trybunał drugiej instancji	477
c) Trybunały kleryckich instytutów zakonnych na prawie papieskim	477
d) Trybunały Stolicy Apostolskiej	478
4. Strony uczestniczące w procesie	479
a) Zdolność procesowa i legitymacja procesowa	479
b) Rzecznik sprawiedliwości i obrońca wężła	480
c) Pomoc prawna dla stron	480

Rozdział XXXVI

Kanoniczne procesy i system administracyjnego wymiaru sprawiedliwości ...	482
1. Zwykły proces sporny	482
a) Faza wprowadzenia sprawy	482
b) Faza dowodowa	483
c) Ogłoszenie akt, zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy	484

d) Faza decyzyjna	484
e) Stan rzeczy osądzonej i wykonanie wyroku	485
f) Rekursy przeciwko ostatecznemu wyrokowi	486
2. Ustny proces sporny	487
3. Procesy i procedury specjalne	487
a) Procesy małżeńskie	488
b) Proces o orzeczenie nieważności świąceń	489
c) Proces karny	490
4. Administracyjny wymiar sprawiedliwości	491
a) Rekurs hierarchiczny	492
b) Rekurs sporno-administracyjny	492

Rozdział XXXVII

Misja Kościoła a wspólnota ludzka	493
1. Misja Kościoła w świecie	493
2. Wartość i znaczenie rzeczywistości doczesnej	495
a) Autonomia rzeczywistości doczesnej	496
3. Kościół a wspólnota polityczna	497
a) Zasada autonomii i słusznej świeckości państwa	498
b) Wolność Kościoła a wolność religijna	499
c) Zasada współpracy Kościół-państwo	501
d) Prawo Kościoła do dokonywania moralnych osądów w odniesieniu do spraw doczesnych	502
4. Wierni a obywatele	503
a) Rozróżnienie zadań w działalności Kościoła w świecie	503
b) Słuszna wolność i pluralizm w sprawach doczesnych	505
Bibliografia uzupełniająca	509

WYKAZ SKRÓTÓW

1 Kor	– 1 List św. Pawła do Koryntian
1 P	– 1 List św. Piotra
1 Tm	– 1 List św. Pawła do Tymoteusza
2 Tm	– 2 List św. Pawła do Tymoteusza
AA	– Sobór watykański II, Dekret o apostołstwie świeckich <i>Apostolicam actuositatem</i> (18.11.1965 r.)
AC	– Benedykt XVI, Konst. Ap. <i>Anglicanorum coetibus</i> (4.11.2009 r.)
ACC	– KNW, <i>Normy uzupełniające do Konst. Ap. Anglicanorum coetibus</i> (4.11.2009 r.)
Adh. Ap.	– Adhortacja Apostolska
AG	– Sobór watykański II, Dekret o misyjnej działalności Kościoła <i>Ad gentes</i> (7.12.1965 r.)
AL	– Franciszek, Adh. Ap. <i>Amoris laetitia</i> (19.03.2016 r.)
CD	– Sobór watykański II, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele <i>Christus Dominus</i> (28.10.1965 r.)
CIC 17	– <i>Codex Iuris Canonici</i> (Kodeks Prawa Kanonicznego) promulgowany w 1917 r.
CL	– Jan Paweł II, Adh. Ap. <i>Christifideles laici</i> (30.12.1988 r.)
CN	– Kongregacja Nauki Wiary, List do biskupów Kościoła katolickiego o niektórych aspektach Kościoła pojętego jako komunია <i>Communio notio</i> (28.05.1992 r.)
DE	– Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu (<i>Dyrektorium Ekumeniczne</i> , 23.03.1993 r.)
Dekr.	– Dekret
DH	– Sobór watykański II, Deklaracja o wolności religijnej <i>Dignitatis humanae</i> (7.12.1965 r.)
DS	– Denzinger-Schönmetzer, <i>Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum</i>
DV	– Sobór watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym <i>Dei Verbum</i> (18.11.1965 r.)
Dz	– Dzieje Apostolskie
EDE	– Jan Paweł II, Encyklika <i>Ecclesia de Eucharistia</i> (17.04.2003 r.)
EdM	– Instrukcja międzydykasterialna <i>Ecclesiae de mysterio</i> (15.08.1997 r.)
Ef	– List św. Pawła do Efezjan
Enc.	– Encyklika
FC	– Jan Paweł II, Adh. Ap. <i>Familiaris consortio</i> (22.11.1981 r.)
GE	– Sobór watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim <i>Gravissimum educationis</i> (28.10.1965 r.)

- GS – Sobór watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1966 r.)
- Hbr – List do Hebrajczyków
- HV – Paweł VI, Encyklika *Humanae vitae* (25.07.1968 r.)
- IGLH – *Institutio Generalis Liturgiae Horarum*
- IGMR – *Institutio Generalis Missalis Romani*
- IM – Sobór watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica* (4.12.1963)
- Instr. – Instrukcja
- Iz – Księga Izajasza
- J – Ewangelia według św. Jana
- Jk – List św. Jakuba
- KKBiDS – Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów
- KKK – Katechizm Kościoła Katolickiego
- KKKW – Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich
- KNW – Kongregacja Nauki Wiary
- Konst. Ap. – Konstytucja Apostolska
- Konst. – Konstytucja
- KPK 83 – Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany w 1983 r.
- KPK – Kodeks Prawa Kanonicznego
- LEF – Projekt *Lex Ecclesiae Fundamentalis*
- LG – Sobór watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (21.11.1964 r.)
- Łk – Ewangelia według św. Łukasza
- MD – Jan Paweł II, Motu Proprio *Misericordia Dei* (7.04.2002 r.)
- Mk – Ewangelia według św. Marka
- MP – Motu Proprio
- Mt – Ewangelia według św. Mateusza
- OE – Sobór watykański II, Dekret o katolickich Kościołach Wschodnich *Orientalium Ecclesiarum* (21.11.1964 r.)
- OT – Sobór watykański II, Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius* (28.10.1965 r.)
- PB – Jan Paweł II, Konst. Ap. *Pastor Bonus* (28.06.1988 r.)
- PC – Sobór watykański II, Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis* (28.10.1965 r.)
- PDV – Jan Paweł II, Adh. Ap. *Pastores dabo vobis* (25.03.1992 r.)
- PO – Sobór watykański II, Dekret o formacji kapłańskiej *Presbyterorum Ordinis* (7.12.1965 r.)
- Rdz – Księga Rodzaju
- RGCR – *Regolamento Generale della Curia Romana* (30.04.1999 r.)
- RP – Jan Paweł II, Adh. Ap. *Reconciliatio et paenitentia* (2.12.1984 r.)
- Rz – List św. Pawła do Rzymian
- S. Th. – św. Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae*
- SC – Sobór watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (4.12.1963 r.)
- Sess. – *Sessio*
- SMC – Jan Paweł II, Konst. Ap. *Spirituali militum curae* (21.04.1986 r.)

-
UDG	– Jan Paweł II, Konst. Ap. <i>Universi Dominici gregis</i> (22.02.1996 r.)
UR	– Sobór watykański II, Dekret o ekumenizmie <i>Unitatis redintegratio</i> (21.11.1964 r.)
VC	– Jan Paweł II, Adh. Ap. <i>Vita consecrata</i> (25.03.1996 r.)
VS	– Jan Paweł II, Encyklika <i>Veritatis splendor</i> (6.08.1993 r.)
Wnw	– <i>Wstępna nota wyjaśniająca</i> do Konstytucji <i>Lumen gentium</i>

WPROWADZENIE

Kościół to misteryjna wspólnota: tylko w świetle wiary można dostrzec jej kompletną rzeczywistość, będącą nośnikiem życia Bożego (por. CCE, 770, 779). Oczywiście jest jednak, że jawi się również na tym świecie jako organizm widzialny i społeczny, mocno zakorzeniony w czasie i przestrzeni, wyposażony już od swych początków we własne organizację i normy, a ostatecznie również w prawny system znany tradycyjnie jako prawo kanoniczne.

Doktryna katolicka pojmowała od zawsze prawo jako istotny czynnik Kościoła *in terris*; czynnik – jak określił św. Jan Paweł II – **wspólnaturalny jego życiu**. W konsekwencji misterium Kościoła od początku zawiera elementy prawne. Jezus Chrystus ustanowił swoje Królestwo na tym świecie jako widzialne i społeczne ciało o nieuniknionym wymiarze sprawiedliwości; i On sam, zakładając Kościół, wskazał najbardziej istotny i specyficzny element jego porządku.

Nauka zatem prawa kanonicznego jawi się jako jeden z komponentów każdej formacji chrześcijańskiej, która chce być kompletna, konieczny do zdobycia właściwej znajomości życia i misji Kościoła. Nie na próżno także w nauczaniu katechetycznym były zawsze obecne w taki lub inny sposób elementy tejże formacji: wystarczy wspomnieć np. znajomość, jaką winien zdobyć każdy chrześcijanin, porządku Ludu Bożego (hierarchiczny ustrój Kościoła, wymagania wywodzące się z wiary i wspólnoty, wymogi ważności i godziwości w administracji sakramentami itd.) bądź klasyczne sformułowanie „przykazań Kościoła”.

Dobra formacja kanoniczna od podstaw pomaga ponadto chrześcijaninowi zrozumieć znaczenie sprawiedliwości, poczynając od sprawiedliwości wewnątrz Kościoła; i nabyć zdrową **mentalność prawną**, która uzdalnia go do pojmowania w ich właściwej wartości i sensie elementów prawnych, w tym przypadku, życia Kościoła. Ta *forma mentis*, we właściwej mierze, wpływa na przewyższenie niektórych poglądów, nadal dość powszechnych, które zmierzają do przeciwstawiania prawa względem Ewangelii, sprawiedliwości względem miłosierdzia bądź też do pojmowania prawa jako hamulca duszpasterstwa lub przeszkodę dla swobody i prorockiej skuteczności charyzmatów.

W efekcie studiując tę dyscyplinę, będzie można lepiej przyznać, że całe prawo kanoniczne, a zwłaszcza ustawa kościelna, ma głęboki i naturalny charakter pastoralny: tak jak Ewangelia, zwraca się ostatecznie – oczywiście na swój własny sposób – ku zbawieniu dusz, które jest **najwyższym prawem** Kościoła (por. kan. 1752). Słusznie zostało powiedziane zatem, że „prawo w życiu Kościoła jest rzeczą bardzo świętą. Nie jest pustą formą ani bronią, aby mieć w garści sumienia, lecz racjonalnym i nadnaturalnym uporządkowaniem według sprawiedliwości. Nie jest zwykłym instrumentem rządzenia, ale światłem w służbie całemu Kościołowi dla oświecania wszystkim drogi wypełniania wielkiego przykazania Miłości” (św. Josemaría Escrivá). W życiu Kościoła zatem sprawiedliwość nie przeciwstawia się miłosierdziu; a ta ze swej strony nie powinna zastąpić lub odsuwać sprawiedliwość, lecz ją przyjąć i wynieść – broniąc ją – do wyższej sprawiedliwości, jaką jest świętość.

Jednocześnie w świetle tegoż studium bardziej zrozumiałą będzie potrzeba szanowania tego, czego naucza Kościół i posiadania przynajmniej minimalnej wiedzy kanonicznej (np. w momencie udzielania sakramentów lub proszenia o nie z słusznej przyczyny), aby nie popaść w niesprawiedliwe czy arbitralne zachowania, lecz żyć autentycznym miłosierdziem pasterskim i prawdziwą wspólnotą kościelną.

Odkryje się wreszcie, w jakim stopniu prawo kanoniczne służy jako droga bardziej niż przeszkoda prawidłowemu wykonywaniu i przetrwaniu charyzmatów, przyczyniając się do tego, ażeby wszystko, co pobudza Duch, rozwijało się naturalnie i w sposób uporządkowany dla wspólnego dobra Ludu Bożego. Bez wątpienia bowiem do całego prawa kanonicznego mogą stosować się owe słowa św. Jana Pawła II, wypowiedziane wówczas, gdy promulgował nowy *Codex Iuris Canonici*: jego celem „nie jest bynajmniej zastąpienie w życiu Kościoła lub wiernych wiary, łaski, charyzmatów, a zwłaszcza miłości. Przeciwnie, (...) chodzi raczej o to, aby rodził taki porządek społeczności kościelnej, który – przyznając główne miejsce miłości, łasce i charyzmatom – jednocześnie ułatwiałby ich uporządkowany postęp w życiu czy to w społeczności kościelnej, czy to poszczególnych ludzi, którzy do niej należą” (Konst. Ap. *Sacrae disciplinae leges*).

Odnowa prawa kanonicznego po Soborze Watykańskim II, której wyróżniającymi się wydarzeniami były promulgacje nowego Kodeksu łacińskiego i Kodeksu kanonów Kościołów Wschodnich, zaprasza do zagłębienia się z podwójną motywacją w wartościach tegoż porządku. Będzie to miało wpływ, ażeby owa odnowa mogła mieć w życiu Kościoła zasięg, jakiego od niej się oczekuje, jako że lepsza znajomość prawa kanonicznego – ze strony zarówno duchownych, na których często spoczywać będą szczególne obowiązki kościelne, jak i wiernych konsekrowanych oraz świeckich – będzie wielką pomocą we wspieraniu sprawiedliwego porządku Ludu Bożego, przedstawiając w jej życiu w sposób konkretny i praktyczny nauczanie i wskazówki Soboru Watykańskiego II. Właściwa formacja kanoniczna chrześcijan jest wezwana zatem do cennej służby wspólnocie.

* * *

Wyżej wymienione motywy i okoliczności towarzyszyły powstaniu tejże książki, która ma na celu przedstawienie w sposób syntetyczny najważniejszych aspektów prawa kanonicznego, zwłaszcza aktualnie obowiązującego dla Kościoła łacińskiego.

Podstawowy kurs prawa kanonicznego jest ujęty przede wszystkim jako systematyczny podręcznik dla pierwszego cyklu studiów teologicznych: podział materii na części ma za zadanie ułatwić jego adaptację do odpowiadających treści w planach studiów. Staraliśmy się jednak, aby tekst okazał się łatwy również dla każdego, kto chciałby uaktualnić swoją znajomość prawa Kościoła bądź nabyć wizję całości jego konceptów i podstawowych treści.

Chociaż bezpośrednia praca redakcyjna została podzielona między dwóch autorów¹, dokonano później wspólnego przeglądu całej zawartości, aby uniknąć powtórzeń, ujednolicić styl i rozmiar oraz uzupełnić dostrzeżone luki czy wyeliminować to, co zdawało się zbędne dla przedmiotu tychże stron. Cel podstawowej formacji, o którą chodzi, skłonił do maksymalnego uproszczenia odniesień bibliograficznych, które sprowadzają się do wzmianki imienia autorów, którzy są cytowani. Jednakże na zakończenie tekstu podano krótki wykaz komentarzy do Kodeksu, podręczników i innych tekstów łatwo dostępnych do porównania, które mogą posłużyć jako lektury uzupełniające. W tym samym celu zawarto tam również, choć z restrykcyjnym kryterium, niektóre artykuły i monografie na tematy mniej omówione w dziełach ogólnych.

Poszczególne tematy traktowane są z perspektywy prawnej, stosownie do natury prawa kanonicznego, jednakże starając się ukazać w sposób wyraźny ich wpasowanie w rozważanie misterium Kościoła, zwłaszcza w świetle Konstytucji dogmatycznej *De Ecclesia*, tak jak domagał się Sobór Watykański II (por. OT 16). W celu uniknięcia niepotrzebnych barier konceptualnych, oprócz zredukowania technicznego nazewnictwa do niezbędnego minimum, staraliśmy się wyjaśnić znaczenie mniej znanych konceptów prawnych wówczas, gdy ich użycie było nieuniknione. Mamy nadzieję, że wszystko to pomoże lepiej dostrzec kontynuację i harmonię perspektywy kanonicznej ze znajomością istnienia i misji Kościoła, którą czytelnicy zdobędą lub zdobyli, studiując inne dyscypliny.

¹ D. Cenalmor jest autorem rozdziałów I–IX, XIII, XIV i XX–XXVIII; J. Miras zaś rozdziałów X–XII, XV–XIX i XXIX–XXXVII.

CZĘŚĆ I

WPROWADZENIE W PRAWO KANONICZNE

A. KOŚCIÓŁ I PRAWO

Rozdział I

PRAWO JAKO ZASADA PORZĄDKU SPOŁECZNEGO

1. Prawo jako zjawisko ludzkie i społeczne

W życiu codziennym każdy z nas podejmuje działania bądź spotyka się z sytuacjami, które mają charakter prawny, jakkolwiek rzadko zdajemy sobie z tego sprawę.

Np.: jazda pociągiem, kupno gazety, wypełnienie kuponu totalizatora sportowego są działaniami wywołującymi określone skutki prawne: mamy prawo żądać, aby dowieziono nas w konkretne miejsce, stajemy się właścicielami gazety, „mamy prawo” otrzymać wygraną, jeśli dobrze obstawiliśmy. Nawet gdy przejeżdżamy z jednej ulicy w drugą, może to w różnorodnych aspektach zmieniać naszą sytuację prawną, sprawiając, że będziemy mogli jechać w obydwu kierunkach bądź tylko w jednym lub zaparkować bezpłatnie albo za opłatą itp.

Prawo jest naturalnie związane z życiem społeczności. *Ubi societas, ibi ius*, mówi słynna sentencja, czyli tam gdzie jest społeczność, istnieje również prawo. W stosunkach społecznych konieczny jest pewien porządek ustanawiający zasady sprawiedliwości i ten porządek suponuje istnienie prawa, które ustanawia te zasady i je zabezpiecza. Bez istnienia prawa nie można więc mówić o istnieniu społeczności, będącej **„grupą osób powiązanych w sposób organiczny zasadą jedności, która przekracza każdą z nich”** (zob. KKK, 1880), lecz jedynie o jakimś bezładnym skupisku poszczególnych osób, które nie posiada żadnej organizacji ani celu.

Można to porównać do sytuacji, gdy muzycy jakiejś orkiestry usiłują grać jednocześnie różne utwory; ich działanie zamiast być koncertem, stanie się bezładem.

Ze względu na powyższe wnioski, przyjmuje się powszechnie, że społeczność jest naturalnym środowiskiem człowieka. Osoba ludzka nie jest bytem odosobnionym, lecz, ze swej natury, potrzebuje życia społecznego, które nie jest dla człowieka czymś zewnętrznym (zob. *Gaudium et spes*, 25). Jeśli człowiek stroni zupełnie od utrzymywania relacji z innymi ludźmi i wzajemnej pomocy, to oprócz problemów życiowych,

do których prowadziłyby taka postawa, stałby się niezdolny do osiągnięcia wielu swych istotnych celów życiowych, zaś jego życie nie byłoby w pełni ludzkie.

Jak wskazywał Jan Paweł II, istnienie człowieka jako osoby na obraz i podobieństwo Boże suponuje również pozostawanie w relacji, wobec „ja” (Adh. Ap. Mulieris dignitatem, 15.08.1988 r., nr 7).

Istnieje zatem podwójna więź przyrodzona między prawem i społecznością oraz między społecznością i człowiekiem. To prowadzi do wniosku, że istnieje również określona relacja między prawem a osobą ludzką.

Pierwszorzędne źródło prawa sięga dalej niż państwo i społeczeństwo, jest w nas samych, w naszym rozumnym sumieniu, w idei sprawiedliwości, jako konsekwencja ludzkiej natury i uniwersalnego porządku rzeczy. Idąc jeszcze dalej, możemy powiedzieć, że pierwotne źródło prawa ma początek w Bogu, najwyższym stwórcy rodzaju ludzkiego i powszechnego porządku, który wpisał pojęcie tego, co sprawiedliwe w sumienia rozumnych stworzeń (Castán Tobeñas).

2. Prawo i sprawiedliwość. Realizm prawny i znaczenie terminu „prawo”

Prawo jest nie tylko rzeczywistością ludzką i społeczną, ale co do istoty jest związane z pojęciem sprawiedliwości. Nawet etymologicznie słowo „prawo” – po łacinie *directum* („to, co z prawa”, „to, co prawe”) jest synonimem tego „co sprawiedliwe”, „co prawne”. Odpowiada to łacińskiemu pojęciu *ius* używanemu w okresie klasycznym w Rzymie, jako słowo wywodzące się z *iustum* i *iustitia*.

Istotę związku między sprawiedliwością a prawem najlepiej wyjaśnia pojmowanie *ius*, czyli prawa, bardziej jako **tego, co sprawiedliwe**, aniżeli całości norm prawnych, a zatem jako potrzeby zapewnienia każdemu tego, co mu się należy (*suum cuique tribuere*).

„To, co mu się należy”, „co sprawiedliwe” (arystotelesowskie το δίκαιον), jest właśnie to, co sprawiedliwie należy każdemu zapewnić, co Rzymianie określali jako *ius*, czyli prawo. Święty Tomasz używał określenia *res iusta*, czyli „rzecz sprawiedliwa lub należąca”. Takie jest właśnie najbardziej fundamentalne znaczenie słowa „prawo”, z którego wywodzą się pozostałe.

O sprawiedliwości można mówić jedynie, gdy istnieją rzeczy, które się komuś należą, innymi słowy, rzeczy, które są przypisane do konkretnych podmiotów.

Istotą sprawiedliwości jest przywrócenie każdemu – „dać” w znaczeniu ogólnym, czyli powierzyć, przydzielić, nadać, przyznać, uznać, przywrócić itd. – to, co jest jego, ale pozostawało we władaniu kogoś innego. Dlatego właśnie uważa się, że prawo (*ius*) jest uprzednie w stosunku do sprawiedliwości.

W przeciwieństwie do powyższego, danie czegoś komuś, aby stało się jego, nie należy do sprawiedliwości. Taki „pierwotny podział”, jak określa to Hervada, można zaliczyć do innych zasad (wolności, roztropności itd.), ale nie do sprawiedliwości.

Prawo lub „to, co jego”, jest określeniem wieloznacznym, które obejmuje różne rodzaje prawa, zarówno ze względu na różnorodność przedmiotów (należne dobra majątkowe lub duchowe), jak i ze względu na to, że przynależność do konkretnego podmiotu nie jest możliwa w ten sam sposób i w takiej samej mierze. W konsekwencji jakiegokolwiek prawo nie tylko domaga się określonej podstawy, która umożliwia bądź czyni prawomocnym posiadanie tego prawa (najbardziej fundamentalna jest godność osoby ludzkiej), służy jako „tytuł” takiego posiadania, czyli przyznania określonej rzeczy konkretnemu podmiotowi. Ów „tytuł” może być różnoraki (umowa, ustawa, sama natura ludzka...). Jeszcze bardziej zróżnicowana jest kwestia zakresu prawa, a więc związek między tym, co należne, a tym, co dane. Zależy to od wielu różnych czynników, począwszy od naturalnych (jak właściwości czy cechy, ilość, czas), aż do uzewnętrznionych działań (ostatnia wola). To wszystko powoduje wielką różnorodność prawa (*ius*). Jednak tym, co stanowi pewien wspólny mianownik dla różnych postaci „tego, co jego”, jest ów pierwszorzędny czynnik, powodujący zawsze tę samą sytuację należności – należność wynikającą ze sprawiedliwości.

Na przykład: tytuł pozwalający komuś przebywać w wynajętym mieszkaniu, zaś jego właścicielowi otrzymać w zamian zapłatę, co wynika z zawartej umowy najmu i zostaje w niej ustalone. Wysokość zapłaty za najem zwykle uzależniona jest od czasu jego trwania, powierzchni mieszkania, rodzaju i standardu mieszkania, jakkolwiek ostateczna kwota jest wynikiem negocjacji obydwu podmiotów zawierających umowę, przy zachowaniu obowiązującego prawa. Warunki najmu, opłata i sposób użytkowania mogą być różne i podlegają ustaleniom, oczywiście w granicach ustalonych przez niezbywalne zasady współżycia społecznego. Także obowiązek przestrzegania ich, tzn. obowiązek zapłaty za najem i prawo do korzystania z wynajętego lokalu, zgodnie z warunkami zawartej umowy, mają wspólny fundament – muszą być zgodne z zasadami sprawiedliwości.

Na podstawie powyższych przesłanek klasycznego realizmu prawnego – który ujmuje prawo jako rzecz lub w sensie ścisłym jako rzecz sprawiedliwą i należną – można określić, mający ścisły związek ze sprawiedliwością, termin „prawo obiektywne”, a więc całość norm lub zasad regulujących postępowanie intersubiektywne (czego przykładem może być Kodeks Prawa Kanonicznego) i które nie tylko określają *ius* (to, co należne jest każdemu), lecz można mówić o „posiadaniu prawa do czegoś”, przez co odnosimy się do prawa subiektywnego, bądź do uprawnienia żądania i wykonywania „tego, co moje” (co mi się należy), a co sprawiedliwie przynależne jest jakiemuś podmiotowi (jak ma to miejsce w sytuacji prawa do zrzeczenia się). Dlatego mianem prawa nazywa się również dziedzinę nauki, która bada i opisuje prawo (*ius*). W konsekwencji, bycie prawnikiem, poznanie tej dziedziny nauki, oznacza zdolność określania i rozróżniania tego, co każdemu się należy i w jakiej mierze w zależności od posiadanego tytułu (uprawnienia). Stąd wywodzi się termin „dyktować prawo” (*ius dicere* lub *iuris dictio*).

Ten nieodłączny związek ze sprawiedliwością jest ostatecznie obecny w bardziej globalnym znaczeniu słowa „prawo”: jako porządek lub ogół czynników, które od strony prawa kształtują społeczeństwo.

3. Cechy prawa

Dotychczasowe rozważania skupiły się na przedstawieniu prawa w odniesieniu do porządku ludzkiego i społecznego, związanego co do istoty z realizacją sprawiedliwości. Istnienie i wykonywanie prawa są w konsekwencji nierozzerwalnie związane z tym, na czym polega sprawiedliwość – zapewnieniem każdemu, „co jego”, co mu jest należne. Tym samym, jakakolwiek norma niesprawiedliwa nie może być uznana jako prawo.

Związek między sprawiedliwością i prawem jest tak ścisły, że pojęcia **równości**, **różnorodności** lub **intersubiektywności**, **wymagalności** i **zewnętrzności**, które w klasycznym prawie są związane ze sprawiedliwością, odnoszą się także do *ius* w jego najpierwotniejszym znaczeniu i pozwalają wyjaśnić wszystkie charakterystyczne i istotne cechy stosunków prawnych.

Wspomniany już **społeczny i ludzki charakter** prawa oraz jego **zdolność do porządkowania** relacji mają bezpośredni związek z **różnorodnością i równością** wobec prawa, które zakłada istnienie przynajmniej dwóch podmiotów, zaś w momencie wymaganie tego, „co należne”, „co sprawiedliwe”, porządkuje ich wzajemne relacje.

Imperatywny charakter zasad sprawiedliwości – w szczególności norm prawnych – skierowany do konkretnej osoby i mający wpłynąć na jej postępowanie, jest kolejną istotną cechą prawa, mającą związek z domaganiem się określonego postępowania zgodnego z zasadą sprawiedliwości („sprawiedliwe”, „należne” jest tym samym wymagalne). Gdyby zabrakło tego charakteru nakazującego, będącego emanacją woli w danej społeczności sprawującego władzę, z ustanowienia bożego lub ludzkiego, trudno byłoby mówić wówczas o prawie.

Przymus i pewność to dwa czynniki charakterystyczne dla prawa, które choć nie należą do jego istoty, to przez bezpośredni związek z imperatywnością stanowią przyczynę skuteczności porządku prawnego. **Przymus** w prawie, czyli zdolność do zobligowania określonego podmiotu, aby zachował się zgodnie z poleceniem (co nie oznacza tym samym stosowania przymusu fizycznego, zob. II, 4, b), służy zachowaniu ustanowionego porządku, natomiast **pewność** prawa, czyli możliwość poznania w sposób jasny i niebudzący wątpliwości poleceń ustanowionych przez władzę (np.: ustawy lub nakazy) jest niezbędna do zaistnienia w praktyce jego funkcji porządkującej.

Cecha **zewnętrzności** odnosi się zarówno do prawa, jak i do sprawiedliwości, gdyż „dać każdemu co jego” choć dotyczy **daru** w ogólności, oznacza jednak taki

rodzaj aktu, który dokonuje się na zewnątrz podmiotu zobowiązanego do działania, wskazując jednocześnie, że zakresem właściwym dla prawa są czynności człowieka wyrażone jego działaniem zewnętrznym i wywołujące tym samym skutek społeczny.

Nie znaczy to jednak, że prawo nie odnosi się do czynników wewnętrznych. Zajmując się zachowaniami ludzkimi, należy mieć na względzie psychologiczny czynnik ludzkich zachowań (ma to miejsce np.: w sytuacji oceny różnego stopnia poczytalności za popełnione przestępstwo, które mogło być popełnione z winy nieumyślnej, podstęp lub pod wpływem strachu, któremu nie mógł się oprzeć). Co więcej, aby móc uwzględnić takie elementy, prawo musi zbadać zaistniałe zachowania i uzewnętrznione intencje.

4. Cel i zadania prawa

Zgodnie z tym, co zostało już przedstawione, prawo można zdefiniować jako **nakazowy porządek społeczny tworzący, zgodnie z zasadami sprawiedliwości, relacje ludzkie zachodzące między poszczególnymi podmiotami**. W konsekwencji, celem prawa jest osiągnięcie sprawiedliwego porządku społecznego dążącego do dobra wspólnego i każdego z jego członków. Taki cel prawo osiąga, jak przypomina Calvo-Alvarez, za pośrednictwem trzech funkcji czy zachowań głównych.

Po pierwsze, prawo **organizuje**, czyli w zharmonizowany sposób zbiera i porządkuje wymagania, jakie stawia sprawiedliwość i obecne w stosunkach międzyludzkich oraz w relacjach między poszczególnymi podmiotami, bądź ich zrzeszeniami a społecznością, aby możliwe było istnienie społeczności.

Pośród tych wymagań będą zawsze uwydatnione, jako pierwszorzędne, obowiązki i prawa właściwe dla godności i wolności osoby ludzkiej, choć nie z punktu widzenia odizolowanego podmiotu, lecz jako członka społeczności. Tym samym porządek prawny musi brać pod uwagę dobro wspólne oraz obowiązki i prawa społeczności, których zagwarantowanie jest zadaniem istniejącej władzy. Działanie prawa w odniesieniu do funkcji organizowania można porównać do działań mających na celu planowanie rozwoju miasta lub ruchu miejskiego na odpowiednich obszarach.

Ustanowiony porządek prawny istnieje, aby zapewnić i umożliwić sprawiedliwe stosunki w życiu danego społeczeństwa. Dlatego zadaniem prawa jest **oddziaływanie**, za pomocą odpowiednich środków prawnych instytucjonalnych, osobowych i technicznych, na poszczególne osoby i grupy społeczne w taki sposób, który pozwoli ustanowić zaplanowany porządek.

Wracając do porównania dotyczącego organizacji ruchu miejskiego, funkcja ta odpowiada działaniom polegającym na stworzeniu właściwych instytucji i urzędów, które wraz z innymi środkami (drogami, znakami itd.) mają za zadanie ułatwienie ruchu w mieście.

Wreszcie, prawo powinno **gwarantować** zgodę społeczną, której służy, broniąc porządku społecznego uprzednio ukształtowanego i ustanowionego, chroniąc i ożywiając te dziedziny dobra społecznego, które mogą być naruszone lub zignorowane.

Przywołując wcześniejsze porównanie, temu działaniu służą mandaty i inne sankcje, jak również różne procedury administracyjne i sądowe odnoszące się do ruchu miejskiego.

Odnosząc się do powyższych trzech zadań prawa, organizowania, oddziaływania i gwarantowania można wyjaśnić, odpowiednio, trzy dziedziny aktywności władzy publicznej, działalność prawotwórczą, wykonawczą i sądową. Nie można jednak zapominać, że każde z tych działań wypełnia również pozostałe zadania prawa. Bez trudności także można wskazać, jakie konsekwencje wywołuje zaniechanie działalności prawotwórczej w społeczeństwie: bezład, nieudolność i mnożenie się nadużyć oraz niesprawiedliwości. Stąd wypływa wniosek, że „dobre prawo nigdy nie zabija wolności, lecz najlepiej ją gwarantuje” (Fornes).

5. Zmienność i stabilność prawa

Porządek ustanowiony przez prawo nie może być skostniały, nie jest czymś skończonym i doskonałym. Wręcz przeciwnie, musi być nieustannie dynamiczny, tak jak życie społeczne, które ma porządkować. Podobnie jest ze sprawiedliwością, którą prawo ma zapewniać, nigdy nie jest całkowicie spełniona i można ją doskonalić. Prawo tworzy zatem, na ile jest to możliwe w danym etapie historycznym, pewien **proces urzeczywistniania się** (Hervada). Z tego powodu porządek prawny, który nie podlega nieustannej odnowie, aby lepiej służyć swojemu celowi, zestarzeje się i straci swoją użyteczność.

Taki dynamizm i jego konieczność możemy znaleźć np. w normach urbanizacyjnych: szerokość ulic i rozmieszczenie terenów zielonych bądź strefy usług nie podlegają ścisłym regulacjom oderwanym od życia i rozwoju, lecz muszą odpowiadać rzeczywistym potrzebom.

Niemniej jednak dynamizm i możliwość reformy prawa muszą uwzględniać istniejący aktualnie porządek prawny oraz wymagania stabilności wynikające z pewności prawa. Ustanowiony porządek prawny, który z powodu jego zmienności nie będzie zachowany, utraci swą istotną cechę imperatywności i stanie się nieskuteczny.

Nie można także zapominać, że prawo nie jest jedynie efektem działalności ludzkiej, lecz również, w znacznej mierze, jak wskazują to Hervada i Lombardia, pewnym porządkiem nadanym (prawo Boże). Jakikolwiek porządek prawny, tworzony przez człowieka, musi opierać się na tym porządku wiecznym, ustanowionym przez Boga, który jest wpisany w naturę człowieka jako zasada prawa (prawo naturalne). Z tego wynika konieczność jego uznania i zachowania oraz dążenie, aby prawo ludzkie, w danym czasie, odpowiednio wypełniało jego wymagania (zob. II, 3).

6. Prawo i moralność

Porządku prawnego nie należy mylić z porządkiem moralnym. „Porządek moralny dotyczy poszczególnej osoby, zaś prawo jest porządkiem dotyczącym społeczności” (del Portillo). Moralność kieruje postępowaniem człowieka i prowadzi go do szlachetności, prawo zaś służy osiągnięciu sprawiedliwego porządku społecznego.

W kwestii poboru podatków prawnik skupia się przede wszystkim na kwestii płacenia podatków przez obywateli, zgodnie z tym, co każdy sprawiedliwie powinien uiścić, bez wnikania w ich motywację wewnętrzną, natomiast z punktu widzenia moralnego, istotny jest sposób postępowania każdej z osób, mający prowadzić do zachowania szlachetnego i w konsekwencji także sprawiedliwego.

Mimo wskazanych wyżej różnic, ścisły związek między porządkiem moralnym a porządkiem prawnym jest niewątpliwy. Przecież człowiek jest komórką i fundamentem społeczności, zaś dobro każdej osoby jest związane z dobrem społecznym, obydwa dobra oddziałują na siebie wzajemnie w taki sposób, że dobra poszczególnej osoby nie sposób rozpatrywać w oderwaniu od dobra społecznego.

Utopią jest sprawiedliwe społeczeństwo, które nie opiera się na szlachetności postaw poszczególnych jego członków. Wszystko co służy istnieniu prawnego porządku społecznego, nie tylko prowadzi do lepszego rozwoju człowieka, lecz także ułatwia wypełnianie zasad sprawiedliwości i dobrego postępowania.

7. Pozytywizm prawny

Prawo nie może być niemoralne, jak usiłuje to przedstawiać pozytywizm prawny, który nie uznaje żadnego wyższego porządku będącego fundamentem dla prawa stanowionego przez człowieka. W tym obiegowym poglądzie prawniczym można wyróżnić trzy charakterystyczne cechy: a) przyjęcie jako prawa jedynie tego co określamy mianem prawa pozytywnego (ustanowionego z woli ludzkiej); b) uznanie za prawdziwe jedynie norm pozytywnych, przy odrzuceniu wszelkich pierwiastków transcendencji (jedynie normy stanowione są, według tego poglądu, poznawalne i poddają się analizie); c) negowanie lub lekceważenie zasad i prawa naturalnego jako uniwersalnego fundamentu normatywnego.

Według tego poglądu moralność jest jedynie czymś zupełnie subiektywnym i wewnętrznym, będącym owocem zespołu zasad ukształtowanych przez historię, opinię publiczną, religię, aż po uczucia i czynniki psychologiczne człowieka, lecz niemającym w żadnym wypadku związku z porządkiem prawnym, który należy uznać za całkowicie od nich niezależny i autonomiczny. Jednym z głównych przedstawicieli **normatywizmu** jest Kelsen.

Pozytywizm prawny zawiera także pewne postaci nie tak radykalne, pozwalające podkreślić znaczenie prawa pozytywnego i przynależnej prawu autonomii. Jednakże

pozostawanie pod wpływem rygorystycznie przestrzeganych zasad powyżej przedstawionych prowadzi do istotnych zagrożeń. W efekcie bowiem działanie sprawiedliwe lub niesprawiedliwe bądź pozycja osoby wobec prawa, w oderwaniu od jakiejkolwiek przesłanki naturalnej, etycznej czy moralnej, miałyby jako jedyne odniesienie prawo pozytywne. Legalizm stałby się wówczas tym samym, co racjonalność i godziwość, zależąc całkowicie od tego, co postanowi władza. Władza, która, jak to ma miejsce w państwach demokratycznych, w celu usprawiedliwienia stanowionych norm powołuje się na wolę większości (przykładem jest zalegalizowanie aborcji lub eutanazji), lekceważy w efekcie godność i prawa osoby ludzkiej.

Takie nadużycia mogą prowadzić ponadto do sytuacji, w której wielu obywateli będzie lekceważyć ludzką władzę i prawo, a przecież istnienie prawa jest niezbędne w każdym społeczeństwie, zaś jego zadaniem jest zagwarantowanie dobra wspólnego i każdej z osób.

Rozdział II

PRAWO W KOŚCIELE

1. Istnienie i potrzeba prawa w kościele

Kościół jest mistyczną wspólnotą i jedynie w świetle wiary można dostrzec jej kompletną rzeczywistość (zob. KKK, 770 i 779). Jest jednak oczywiste, że istnieje także na ziemi jako organizm widzialny, czyli wspólnota, mocno zakorzeniona w czasie i miejscu, już od powstania posiadający pewną strukturę i własne zasady oraz system prawa znany jako prawo kanoniczne. Ta nazwa pochodzi od jednego z głównych źródeł – zbioru świętych kanonów (zob. III, 2, b).

Doktryna katolicka zawsze uznawała prawo jako czynnik niezbędny w Kościele **na ziemi** (*in terris*) i według św. Jana Pawła II, naturalnie związany z jego istnieniem. Porządek kanoniczny nie jest jakąś zbędną pozostałością w postaci tymczasowo istniejących nakazów czy rodzajem pewnej nadbudowy ani czysto ludzkim dodatkiem do nieskażonej istoty Ludu Bożego. Misterium Kościoła zawiera od początku elementy prawne. Sam Jezus Chrystus, który założył swoje Królestwo na tym świecie jako widzialną wspólnotę, posiadającą swój wymiar sprawiedliwości, ustanowił porządek prawny Kościoła, którego rdzeń i główne zasady oparte są na prawie Bożym pozytywnym (zob. dalej 3, a)

2. Podstawy prawa kanonicznego. Źródło sakramentów

a) Ujęcie społeczne

Potrzeba istnienia prawa kanonicznego od samego początku wynikała ze wspólnotowego i hierarchicznego charakteru Ludu Bożego. Chrystus Pan, wypełniając Boży plan zbawienia i uświęcenia ludzi „nie pojedynczo, z wyłączeniem wzajemnych powiązań, lecz ustanawiając ich jako lud” (zob. LG, 9), postanowił założyć „swoją świętą Kościół, tę wspólnotę wiary, nadziei i miłości tu na ziemi, jako widzialny organizm” (zob. LG, 8). Uczynił to w taki sposób, że Mistyczne Ciało Chrystusa i hierarchiczne organy społecz-

ne wspólnoty „nie mogą być pojmowane jako dwie odrębne rzeczy, lecz tworzą one jedną złożoną rzeczywistość, w której zrasta się pierwiastek ludzki i Boski” (zob. LG, 8). Wynika stąd potrzeba pewnego porządku strukturalnego, ponieważ istnienie z ustanowienia Bożego hierarchii, wyposażonej we władzę, jest zaczątkiem określonych stosunków prawnych, z wynikającymi z nich obowiązkami i prawami (jak chociażby te, które zawarte są w posłudze pasterskiej), a to wymaga odpowiednich regulacji. Sam fakt, że jedyny Kościół Chrystusa jest „ustanowiony i zorganizowany w tym świecie jako społeczność” (zob. LG, 8), prowadzi nieodzownie do powstania jakiegoś porządku prawnego, gdyż każda społeczność niesie za sobą istnienie prawa (zob. I, 1)¹.

Kościół na ziemi od założenia go skupia w sobie wszystkie istotne elementy tworzące wspólnotę (katalog tych elementów można znaleźć np. w KKK, 1880–1881), na co w sposób oczywisty wskazuje Objawienie i co pozwala dowodzić, że nowy Lud Boży: a) staje się wspólnotą złożoną z różnorodnych osób; b) zostaje złączony przez Chrystusa w konkretną strukturę; c) ma udział w misji Chrystusa, przez co zmierza do określonego celu; d) posiada władzę (hierarchiczną) ustanowioną przez Pana, która nim kieruje i prowadzi wszystkich jego członków, aby „w sposób wolny i uporządkowany (...) doszli do zbawienia” (LG, 18), czyli wspólnego i najwyższego dobra w Kościele; e) jest wezwany do przetrwania w czasie, a nawet „aż do skończenia świata” (Mt 28, 20).

b) Ujęcie prawno-rzeczowe

Powyższa argumentacja, jakkolwiek istotna, nie jest w stanie wyjaśnić niektórych treści i wymogów dotyczących sprawiedliwości, charakterystycznych dla wspólnoty kościelnej. Stąd wysiłki pewnych autorów mające na celu stworzenie bardziej radykalnego fundamentu prawa, który pokazuje, w jakim stopniu wymiar sprawiedliwości jest nierozłączny z *mysterium Ecclesiae*.

W poniższym akapicie przedstawimy najpierw koncepcję Hervady, która pozwoli połączyć klasyczny realizm prawny (zob. I, 2) odniesiony do porządku prawnego Kościoła, z uzasadnieniem bardziej eklezjologicznym.

Jeśli w Kościele wszystko należałoby do wszystkich, lub nic nie należałoby do nikogo, prawo kanoniczne nie miałoby się czym zajmować. Jest jednak oczywiste, jak zauważa Hervada, że w Kościele **są rzeczy, które zostały rozdzielone** i należą do różnych podmiotów, a te należą się im ze zwykłej sprawiedliwości. Są obowiązki i prawa wierznych, różnorodność członków i funkcji, posług i urzędów; ma miejsce przydzielanie jurysdykcji i dóbr materialnych... A to wszystko, co zależy od samego istnienia Kościoła, a nie tylko ze względów praktycznych, zakłada prawdziwe stosunki prawne, które odpowiadają prawu.

¹ Cytaty w publikacji pochodzą z *Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu. Biblii Tysiąclecia*, Poznań 2014.

Na przykład, jeśli jednostka kościelna wynajmuje lokal innej, wydaje się oczywiste, że ta ostatnia jest jej winna czynsz w ścisłym znaczeniu tego słowa. Tak samo, jeśli biskup diecezjalny ma prawo mianować swojego wikariusza generalnego, żadna inna osoba lub organizm diecezji nie powinien (i nie może) przyjąć tej kompetencji. Tak wyglądają przykłady rozdziału rzeczy w Kościele – niektóre wynikają z norm prawa ludzkiego, a inne (najbardziej fundamentalne) z norm prawa Boskiego – powodując, że prawo kanoniczne i kanonista, wypełniając każdy z nich swoją rolę, mają obowiązek dać odpowiedź, do kogo dane rzeczy należą.

c) Słowo, sakramenty i charyzmaty z punktu widzenia prawa

Wśród zasad sprawiedliwości istniejących we wspólnocie kościelnej, ze względu na materię, jakiej dotyczą, są niewątpliwie te podobne do istniejących w porządku cywilnym. Istnieją również te, dotyczące własności miejsc kultu lub wynagradzania osób poświęcających się całkowicie wypełnianiu zadań w Kościele. Ale są też elementy prawne dotyczące takich aspektów, które ze względu na swój bliski związek z ekonomią zbawienia należą do najważniejszych i istotnych dla Kościoła. Istnienie tak specyficznie kościelnych czynników jak słowo Boże, sakramenty i charyzmaty, dzięki którym Kościół wzrasta i jest przez te czynniki ustrukturalizowany, powoduje potrzebę istnienia porządku prawnego, w taki sposób zbudowanego i posiadającego właściwą mu strukturę.

W konsekwencji, **Słowo** jest niezbędne, aby ludzie mogli poznać wiarę Kościoła (*fides ex auditu* – Rz 10, 17) i żeby poznawszy ją, postanowili w sposób możliwe najdoskonalszy podążać za Panem. Chrystus powierzył Kościołowi święty depozyt swojego Słowa, a przez misję udzieloną Piotrowi i pozostałym apostołom, którą kontynuują ich następcy, ustanowił Nauczycielski Urząd Kościoła, w celu zachowania i przepowiadania Słowa. Jest to źródłem wielu obowiązków i praw odnoszących się do wiernych i Pasterzy. Słowo Boże, podobnie jak sprawiedliwość, ma przy tym charakter prawny, gdyż jest dobrem ponadczasowym i obiektywnym, tj. uchwytnym przez zmysły, lecz równocześnie, co zauważa Mörsdorf, ma cechę wymagalności.

Owa obiektywność i ponadczasowość należą do istoty słowa, czego nie trzeba dowodzić, dlatego Mörsdorf odnosi się jedynie do wymagalności, będącej konsekwencją posłuszeństwa, którego wymaga Chrystus wobec swego Słowa oraz władzy, jakiej udziela apostołom, by nauczali w Jego imię i mocą Jego władzy.

Słowo Boże ma zatem podstawowy wymiar normatywny i prawny: tworzy dla wiernych wymagania (zasadniczo w odniesieniu do prawd wiary boskiej i katolickiej), stanowi źródło obowiązków i praw, ustanawia określone urzędy oraz odpowiednią strukturę Kościoła, która ma zapewnić jego wierne zachowanie i przepowiadanie.

Dzięki temu można uzasadnić wiele instytucji prawa kanonicznego: posłuszeństwo, które mają zachować wierni wobec autentycznego nauczania, prawo wiernych do chrześcijańskiego wychowania,

ze wszystkimi wynikającymi z niego konsekwencjami (obowiązki i prawa rodziców, Pasterzy...) obowiązek i prawo do osobistej działalności apostołskiej itd.

Także sakramenty są środkami, powodującymi wzrost Kościoła i tworzącymi jego strukturę zgodną ze wskazaniami Boskiego Założyciela. Według Mörsdorfa, eklezjologiczne podstawy prawa kanonicznego i jego jurysdykcja opierają się na sakramentach i Słowie Bożym. Prawna transcendencja sakramentów ma swoje następujące uzasadnienie:

Po pierwsze, przez ich naturę, ponieważ są skutecznymi znakami łaski, ustanowionymi przez Chrystusa i powierzonymi Kościołowi. Przez nie otrzymujemy życie Boże (KKK, 1131). Sakramenty mają nie tylko cechy zewnętrzne (są znakami widzialnymi) i szczególne (zakładają istnienie ministra i podmiotu), ale także odnoszące się do ich sprawowania (muszą być celebrowane zawsze z poszanowaniem normy nadanej im przez Chrystusa, jak również prawomocnych dyspozycji władzy kościelnej).

W przeciwnym razie, jaka byłaby obiektywność znaku? Skąd by było wiadomo, że są sakramentami Chrystusa, jeśli nie miałyby charakterystycznych elementów, które pozwalają na ich rozpoznanie?

Po drugie, ponieważ zostały ustanowione dla dobra wiernych (czy ludzi, gdy chodzi o chrzest) i nie stanowią własności żadnego z szafarzy, którzy są jedynie zobowiązani administrować nimi w sposób wierny i roztropny (zob. 1 Kor 4, 1–2, Mt 24,45), zaś ich udzielanie wiąże się z wymogami sprawiedliwości – obowiązkami i prawami.

Wymogi te, jak wyjaśnia Hervada, są związane z cechą sakramentów określaną *ex opere operato*, a więc ich skuteczność opiera się na zasługach Chrystusa, a nie na zasługach szafarza czy przyjmującego. Dlatego, chociaż wobec Boga nikt nie ma prawa do sakramentów, ponieważ jest Bogiem i one są jego darem, jeśli podmiot jest należycie usposobiony, prosi o nie we właściwy sposób, a prawo nie zabrania mu ich przyjmowania (por. kan. 843 § 1), szafarz, który został wzięty spośród ludzi i dla ludzi został ustanowiony (por. Hbr 5, 1), ma obowiązek udzielić ich wiernym (dodajmy przy tym, że nikt nie może domagać się sakramentu święceń: zob. XXVIII, 3, b). Również LG, 37 potwierdza prawo wszystkich wiernych „do otrzymywania od swoich pasterzy pomocy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza słowa Bożego i sakramentów” (zob. kan. 213).

Po trzecie, ponieważ sakramenty, skuteczne *ex opere operato* i stanowiące jedność w działaniu, powodują skutki ontologiczne i prawne, co łatwo zauważyć w przypadku chrztu i święceń, odgrywających pierwszorzędną rolę w rozwoju i przemianie Kościoła oraz stanowiących dla wiernych tytuł do aktywności.

„Wszystkie sakramenty – mówi Hervada – przyczyniają się do istnienia prawa kościelnego (...). Są związane z chrztem, będącym bramą dla pozostałych sakramentów, i z sakramentem święceń, który ustanawia w Kościele hierarchię. Przez chrzest człowiek zostaje włączony do Ludu Bożego i powołany do życia sakramentalnego, zaś w konsekwencji powstałego porządku Lud Boży posiada

strukturę hierarchiczną”. Obowiązki i prawa wiernych wynikające z chrztu (kan. 208–223), a także funkcje ministerialne, które wypełniają duchowni, ukazują istotne sytuacje prawne, spowodowane przez obydwa sakramenty. Główną rolę pełni jednak Eucharystia, która buduje Kościół i to wokół niej ogniskują się wszystkie sakramenty i dzieła apostołskie oraz dzięki niej Kościół żyje i stale się rozwija (zob. XXVI, 1).

Charyzmaty, to znaczy łaski Ducha Świętego, bezpośrednio lub pośrednio służące Kościołowi (KKK, 799), mają również charakter prawny. Autentyczne charyzmaty – jak podkreśla Lombardia – będące dla wiernych **źródłem ich aktywności**, pochodzą od tego samego Pana, który ustanowił Prawo Boże. Rozeznanie i osąd ich autentyczności zlecony jest pasterzom Kościoła, którzy mają troszczyć się, by wszystkie współdziałały dla wspólnego dobra (por. KKK, 801). Charyzmaty, które są źródłem obowiązków i praw (por. DA, 3), niejednokrotnie dają początek nowym instytucjom przyczyniającym się do rozwoju zbawczej misji Kościoła.

d) Związek prawa z Kościołem jako wspólnotą i sakramentem

Biorąc pod uwagę eklezjalne i prawne znaczenie słowa Bożego, sakramentów i charyzmatów, można w jeszcze inny sposób wykazać, że pojęcie tajemnicy (misterium) Kościoła ma ścisły związek z pojęciem sprawiedliwości. Taką bliską zależność ukazują koncepcje eklezjologiczne przedstawiające Kościół jako wspólnotę Ludu Bożego (*communio*, *koinonia*) oraz odnoszące się do sakramentalnej natury Kościoła.

„Pojęcie komunii (*koinonia*), obecne już w tekstach Soboru Watykańskiego II, jest koncepcją najlepiej wyrażającą samą istotę Misterium Kościoła” (CN, 1). Komunia odniesiona do wspólnoty Kościoła obejmuje dwa aspekty: **komunię niewidzialną**, która łączy każdego człowieka z Bogiem i innymi ludźmi poprzez dobra o charakterze duchowym, oraz **komunię widzialną**, pozostającą z tą pierwszą w ścisłym związku i wyrażającą się przez wyznanie wiary, sakramenty i porządek hierarchiczny (zob. VIII, 5), a także „dary Boże”, przez które „Chrystus na różne sposoby pełni na przestrzeni dziejów swoją funkcję prorocką, kapłańską i królewską dla zbawienia ludzi” (CN, 4). Te trzy funkcje posiadają również swój charakter prawny, gdyż sprawiając widzialne i rzeczywiste zjednoczenie wiernych, ponad ich różnorodnością i ponadczasowością, są niezbędne do ich pełnej komunii, a przez to także wymagalne. Na tej podstawie można wytłumaczyć potrzebę prawa kościelnego jako narzędzia służącego wspólnocie, gdyż normy prawa kanonicznego zawsze mają na celu zabezpieczenie i gwarantowanie komunii w Kościele, we wszystkich jego elementach i aktywnościach.

Corecco i Rouco Varela, wskazując Słowo i sakramenty jako fundament i zarazem zasadę prawa kanonicznego, podkreślają, że podobnie jak dzięki wspólnocie Kościoła i nieprzerwanej sukcesji

apostolskiej nieustannie głoszone jest Słowo Boże i sprawowane sakramenty, tak również możemy odnieść to do prawa, które pochodzi od samego Chrystusa.

Przyjęcie koncepcji Kościoła jako sakramentu zbawienia używa po raz pierwszy Sobór Watykański II, odnosząc się do tajemnicy Kościoła, który „jest w Chrystusie jakby sakramentem, czyli znakiem i narzędziem wewnętrznego zjednoczenia z Bogiem i jedności całego rodzaju ludzkiego” (LG, 1). Ta koncepcja ma także i tę zaletę, że podkreślając ścisły związek między niewidzialnymi i widzialnymi aspektami Kościoła, co jest istotne dla samego pojęcia sakramentu, charakteryzuje również wspólnotę Kościoła (por. CN, 4). Kościół na ziemi, analogicznie do siedmiu sakramentów, przekazuje dary z nieba, używając elementów **widzialnych** (zewnętrznych), które będąc uporządkowane w określony sposób (tworzą harmonijne relacje między wiernymi, w których uwypuklona jest równość i różnorodność wobec prawa) i ustanowione zasadniczo przez Chrystusa (co powoduje ich wymagalność), prowadzą do powstania relacji o charakterze prawnym.

Do tego wszystkiego – do sakramentalnej analogii Kościoła i jego wymiaru prawnego – w sposób bezpośredni nawiązuje Sobór, gdy stwierdza: „Jak bowiem przybrana natura ludzka służy Słowu Bożemu jako żywe narzędzie zbawienia nierozzerwalnie z Nim zjednoczone, podobnie społeczny organizm Kościoła służy ożywiającemu go Duchowi Chrystusa ku wzrastaniu tego ciała” (LG, 8).

3. Prawo ludzkie i prawo Boże

Jedną z najbardziej podstawowych zasad eklezjologii Soboru Watykańskiego II, związaną z podobieństwem między Kościołem a tajemnicą Słowa Wcielonego, jest to, że „wyposażona w hierarchiczne organy społeczność i zarazem Mistyczne Ciało Chrystusa, widzialne zgromadzenie i wspólnota duchowa, Kościół ziemski i Kościół bogaty w dobra niebiańskie, nie mogą być pojmowane jako dwie odrębne rzeczy, lecz tworzą one jedną złożoną rzeczywistość, w której zrasta się pierwiastek ludzki i Boski” (LG, 8). Ten dwojaki komponent Kościoła, Boski i ludzki, dający się rozróżniać, a jednocześnie nierozłączny, istnieje również w porządku prawnym, w którym łączą się **prawo Boże i prawo ludzkie**.

a) Prawo Boże naturalne i pozytywne

Prawo kanoniczne obiektywne nie jest jedynie systemem norm, których jedynym tytułem obowiązkowości jest wola kościelnych ustawodawców. Przeciwnie, jego przepisy, podobnie jak cały porządek kanoniczny, oparte są na wyższej naturze: prawie Bożym, to znaczy na **szeregu czynników prawnych, których autorem jest Bóg i którym podporządkowane jest ludzkie prawo kanoniczne**. Wśród wspomnianych wyżej czynników możliwe jest rozróżnienie prawa Bożego naturalnego i prawa Bożego pozytywnego.

Prawo naturalne jest tą częścią porządku naturalnego, zapisaną przez Boga w sercu człowieka (por. Rz 2,15), która odnosi się do relacji sprawiedliwości lub – mówiąc ściśle – jest to **całość czynników prawnych wpisanych w ludzką naturę i działających w porządku naturalnym**.

Czynniki te, będące częścią prawa naturalnego, są co do zasady uniwersalne, niezienne i niepodlegające derogacji: odnoszą się do każdego człowieka, są tak stabilne jak jego natura i nie mogą być uchylone (przez co przestałyby obowiązywać) przez żaden ludzki autorytet. W tym właśnie zawiera się wspólny mianownik systemu prawa kanonicznego i państwowych (świeckich) systemów prawnych. Ponieważ prawo naturalne posiada odniesienie do porządku naturalnego, zakresem jego stosowania są społeczności ziemskie, przemijające. Nie znaczy to jednak, że jest obce społeczności Ludu Bożego. Zgodnie z teologiczną zasadą, że łaska nie niszczy natury, lecz ją wydoskonala, zasady i wymagania prawa Bożego naturalnego – szczególnie w odniesieniu do Kościoła – przynależą również do porządku zbawienia. Prawo naturalne, z którego wywodzi się społeczny charakter natury ludzkiej, stanowi m.in. podstawę istnienia Ludu Bożego, a także wielu praw i obowiązków istniejących również w Kościele, których przestrzeganie może być urgowane, gdy zajdzie taka potrzeba (por. np. kan. 220; zob. IX, 3, 1). Co więcej, jego związek z porządkiem zbawczym sprawia, że prawo naturalne – i ogólnie cały porządek prawny – mieści się w zakresie Magisterium Kościoła (por. kan. 747 § 2).

Prawo Boże jest rozumiane w Kościele przede wszystkim jako prawo Boże pozytywne, tj. ogłoszone i promulgowane przez Objawienie, które nie wywodzi się z natury ludzkiej, lecz z wyniesienia człowieka do porządku nadprzyrodzonego. Pozytywne prawo Boże można zdefiniować jako **pojęcie sprawiedliwości, jakie Chrystus ma dla Kościoła**. Zawiera ono w sobie zbiór norm, zasad porządku prawnego i innych elementów prawotwórczych, które są nieodzowne zarówno dla każdego człowieka, jak i całego Ludu Bożego powołanego do udziału w życiu Bożym. Stanowią one fundament tego, co jest istotą kanonicznego porządku prawnego. Te szczególne cechy, środki i cel, które Chrystus powierzył swemu Kościołowi, a które są niezienne i bez których nie można się obejść, w sposób ewidentny odróżniają prawo Boże od innych systemów prawnych.

Pozytywne prawo Boże bazuje na takich czynnikach, jak: zasada równości i zasada hierarchiczności; ustanowienie prymatu Piotra i kolegium apostołów, służących wypełnianiu najwyższej misji pasterskiej w Kościele, która obecnie spoczywa na Biskupie Rzymu i Kolegium Biskupów; istotne konsekwencje prawne wynikające z ustanowienia przez Chrystusa sakramentów, w centrum których jest Eucharystia; zasada powszechnego powołania do świętości i udziału w misji Kościoła itd.

b) Pozytywizacja i sformalizowanie prawa Bożego

Prawo naturalne jest dostępne poznaniu racjonalnemu, choć nie bez ryzyka błędu, co jest spowodowane skutkami grzechu popełnionego przez człowieka. Można je także

poznać dzięki Objawieniu Bożemu, bez którego upadły człowiek nie może w sposób pewny i całkowity poznać bożych wymagań (to kolejny powód, dla którego kościelne Magisterium jest uważane za autentycznego interpretatora całego prawa Bożego). Natomiast pozytywne prawo Boże można rozpoznać tylko poprzez Objawienie, którego źródła (Pismo Święte i Tradycja, strzeżone i nauczane przez Magisterium) ukazują je w sposób mniej lub bardziej jasny. Ale prawo Boże, naturalne i pozytywne, wywodzi się z innego źródła aniżeli ludzki porządek prawny (jeśli chodzi o porządek naturalny lub porządek Boży, termin „porządek” nie może być użyty jako czysto formalny i techniczny). Dla jego pełnej skuteczności należy posłużyć się odpowiednimi działaniami prawnymi, to znaczy spowodować, że zostaje on włączony do całego porządku prawnego.

Sposób, w jaki się to dokonuje, wyjaśnia Hervada, odnosząc się do podwójnego procesu: pozytywizacji i sformalizowania. Wychodząc od idei prawa, jako rzeczywistości zdecydowanej historycznej, autor zaczyna od wskazania, że prawo Boże przez promulgowanie (wobec Prawa naturalnego dokonało się to poprzez samą naturę ludzką, zaś wobec pozytywnego Prawa Bożego przez Objawienie), już istnieje w historii i dlatego należy je uznać jako prawdziwe prawo. Nie znaczy to jednak, że porządek ten w pełni obowiązuje. Aby tak się stało, konieczne jest najpierw uznanie jego specyficznej treści (**pozytywizacja**), a w kolejnym kroku, włączenie do systemu prawa jego norm i struktury (**formalizacja**). Wówczas dopiero mamy do czynienia z jego pełną skutecznością wobec prawa.

Proces pozytywizacji prawa Bożego pozytywnego dokonuje się przez Magisterium, liturgię, doktrynę teologiczną czy kanoniczną, *sensus fidelium* itp. Dokonuje się on, podobnie jak proces jego formalizacji, stopniowo, w czasie, co w niczym nie podważa obowiązywalności prawa Bożego. Jednak, podobnie jak w przypadku prawd wynikających z dogmatów – których poznanie także związane jest z pewnym procesem – jego lepsza znajomość sprawia, że zawarte w nim wymagania mogą być wierniej zachowywane.

c) Relacja między prawem Bożym i ludzkim

Prawo Boże stanowi sam rdzeń prawa kanonicznego w dwojaki sposób: od strony pozytywnej, ponieważ kanoniczne rozwiązania ludzkiego prawa stanowionego muszą opierać się na prawie Bożym, i od strony negatywnej, ponieważ prawo kościelne nie miałoby żadnej wartości, gdyby było mu przeciwne. Ale prawo Boże nie tworzy w Kościele jakiegoś innego porządku niż ludzki; obydwa stanowią **wyjątkowy i nierozrwalny porządek prawny** uwzględniający porządek boski i stanowiony przez człowieka, w którym sprawy ludzkie muszą uwzględniać zamysł Chrystusa zawarty w dziele założenia Kościoła, interpretując go i aplikując do aktualnego etapu dziejów.

Chociaż prawo Boże zasadniczo wskazuje na to, co jest sprawiedliwe lub niesprawiedliwe, to jednak nie daje gotowych rozwiązań odnośnie do wszystkich konkretnych zagadnień. Dlatego zadaniem

prawa stanowionego przez ludzi, oprócz wysiłków zmierzających do lepszego formułowania jego treści, jest także zastosowanie wskazań wynikających z prawa Bożego do konkretnych okoliczności miejsca i czasu. Przykładem takiego działania jest sposób, w jaki reformuje się ustrój i działanie Kościoła, zmieniające się w oparciu o niezienne prawo Boże, lecz uwzględniające historycznie aktualne uwarunkowania i potrzeby.

4. Postawy przeciwne prawu kanonicznemu

Przedstawiane dotychczas argumenty, mające za cel ukazanie w sposób jednoznaczny, że źródło prawa kanonicznego, przynajmniej w zakresie najbardziej podstawowego rdzenia, ma boskie pochodzenie, zostały wypracowane przez Magisterium w dużej mierze jako efekt nieustannej obrony prawnego wymiaru Kościoła, którą podjęto w doktrynie, sprzeciwiając się pewnym stanowiskom, które taki wymiar odrzucały. Te sformułowane argumenty negujące można streścić w dwóch dużych grupach. Pierwszą stanowią tak zwani „eklezyjni anty-prawnicy”. Zaliczamy do nich chrześcijan kwestionujących prawny wymiar Kościoła z powodów, które można określić jako religijne. Drugą grupę stanowią „anty-prawnicy świeccy”, którzy z powodów niekościelnych, lecz rzekomych względów techniczno-prawnych uznawali prawo jako atrybut charakterystyczny dla państwa i w efekcie zanegowali prawny charakter porządku kanonicznego.

a) Poglądy „kościelne” przeciwne prawu

W ciągu swojej dwutysiącletniej historii prawo kościelne było odrzucane przez niektóre chrześcijańskie grupy sekciarskie: gnostyków, montanistów i wczesnochrześcijańskich doketów, katarów, waldensów, albigensów i współbrzmiające z nimi duchowości średniowiecza, a także protestantów, modernistów... Wszystkie one zbiegły się w jedną wizję chrześcijaństwa, która jest tak absolutystyczna w odniesieniu do duchowości i charyzmatu, że prowadzi do oceny prawa kanonicznego jako fałszywego elementu wprowadzonego do Kościoła przez człowieka.

Dobrze znany jest gest spalenia przez Marcina Lutra, wraz z bullą ekskomunikującą go, dużej części Corpus Iuris Canonici. Jeszcze zaś bardziej radykalny wykładnik tych stanowisk, na poziomie doktrynalnym można znaleźć w sformułowaniach przedstawionych pod koniec XIX wieku przez niemieckiego prawnika Rudolfa Sohma. Ponieważ, według Sohma, Kościół jest Królestwem Chrystusowym, Bożym, niebiańskim i duchowym, nie może opierać się na żadnej ludzkiej mocy, której fundament bazuje na zewnętrznych i formalnych zasadach, takich jak te przyjęte przez prawo. Kościół, według tej teorii, jest zasadniczo duchowy i wewnętrzny, natomiast prawo jest całkowicie doczesne i światowe. Dlatego Kościół w swej istocie musi być przeciwny prawu. Stanowisko to zostało obalone przez K. Mörsdorfa, który posługując się pojęciami „Słowo” i „sakrament”, udowodnił, że porządek i wymiar prawny jest istotny dla samego bytu Kościoła (zob. wyżej: 2, c).

W ostatnich przejawach sprzeciw wobec prawnego charakteru systemu prawa kanonicznego, pochodzący z wewnątrz Kościoła, motywowany był albo uznaniem prawa jako jednostronnie narzuconego przez hierarchię, która narusza wolność chrześcijanina jako osoby, albo zastosowaniem wobec Kościoła, pochodzącej z dialektyki heglowskiej lub teorii marksistowskiej, idei walki klas.

Przykładem tych współczesnych eklezyjalnych poglądów przeciwnych prawu są niektóre teologie wyzwolenia, które stawiają w opozycji „Kościół instytucjonalny lub prawny” i „Kościół proroczy”, w którym wszyscy wierni posiadają dary charyzmatyczne.

Jednak poglądy przeciwne prawu, dominujące w sferze katolickiej, charakteryzuje, bardziej niż rygorystyczne i wyraźne odrzucenie prawa kanonicznego, nietolerancja lub całkowite lekceważenie prawnych aspektów życia kościelnego, uważanych za coś szkodliwego, a przynajmniej bezużytecznego dla wolności i życia według Ducha. Poglądy te – z którymi można kojarzyć tzw. „pastoralizm” (zob. 6) – pojawiały się niekiedy jako reakcja na postawy formalizmu kościelnego, a zwłaszcza skrajnego „jurydyzmu”, swoistej karykatury prawa, która zwraca większą uwagę na formalne aspekty prawa aniżeli na rzeczywistość życiową, którą prawo ma porządkować. Te „praktyczne antyjurydyzmy” wynikają z postaw całkowitego niezrozumienia natury i roli prawa w życiu Kościoła, które nie po to istnieje, by stanowić przeszkodę dla autentycznych charyzmatów i wolności wiernych, ale jest narzędziem ułatwiającym i gwarantującym ich właściwe wykonywanie. Nie można bowiem lekceważyć faktu, że niektóre z nich ujawniają w swej istocie spirytualistyczną koncepcję Kościoła.

Od starożytnych czasów doktryna katolicka korygowała różne spirytualizmy, ponieważ nie odpowiadały one ani rzeczywistości Kościoła, ani wizerunkowi, jaki on sam posiada. Sobór Watykański II, podkreślając ścisłą jedność istniejącą między widzialnymi i niewidzialnymi, duchowymi pierwiastkami Kościoła (por. LG, 8), po raz kolejny odrzucił te poglądy, które dążą do ich rozdzielania i skonfrontowania. Z drugiej strony, obraz Ludu Bożego, ukazany przez Sobór, wskazuje, że prawdziwa rzeczywistość Kościoła jako wspólnoty posiada także wymiar historyczny, społeczny i ludzki.

b) Poglądy „laickie” przeciwne prawu

Wśród poglądów negujących prawny charakter prawa kanonicznego najbardziej radykalny jest tzw. „państwowy pozytywizm prawny”, który swoje stanowisko uzasadnia argumentami o charakterze techniczno-prawnym. Zgodnie z tą formą pozytywizmu, rozwiniętą zwłaszcza w XIX wieku, jedynie państwo może stanowić prawo. Tym samym, normy kościelne nie można uznać za prawa, lecz mają one jedynie walor norm moralnych, dyscyplinarnych lub co najwyżej walor norm statutowych (ze swej istoty podporządkowany prawu państwowemu). To stanowisko doktrynalne przeżyło jednak kryzys, gdy stało się jasne, że istnieją inne źródła prawa niż instytucja

państwa (takie jak społeczność międzynarodowa) i dziś podgląd ten uznaje się za mający znaczenie jedynie historyczne.

W ścisłym związku z przedstawionym powyżej stanowiskiem pozostaje pogląd, który zanegował charakter prawny prawa kanonicznego, ze względu na istotną właściwość porządku prawnego, do którego należy zaliczyć obligatoryjny charakter stanowionych norm bez możliwości uchylenia się od nich. Zgodnie z tą teorią Kościół, nie dysponując siłą przymusu, którą posiada jedynie państwo, nie jest w stanie egzekwować swojego prawa. Tym samym, stanowić może jedynie normy o charakterze etycznym lub moralnym, ale nie prawnym. W dyskusji z takim stanowiskiem, doktryna kanoniczna nie negując obowiązkowego charakteru norm prawnych, podkreśla, że przymus fizyczny nie jest istotnym elementem prawa (zob. I, 3). Jednakże zapewnienie imperatywności prawa (niewątpliwie należącej do istoty każdego porządku prawnego) może wynikać z innych motywów, które będą w wystarczający sposób determinowały wolę podmiotu poddanego prawu. Władza duchowa, którą posiada i sprawuje Kościół, może być w tym względzie bardziej skuteczna aniżeli przymus fizyczny, którym dysponuje państwo (Del Giudice).

Z praktycznego punktu widzenia różnorakie formy ingerencji państwa w życie Kościoła mogą przybrać formę ataku na prawny charakter porządku kanonicznego. Wynika to z faktu, że władza cywilna pragnie określić zakres własnych uprawnień w sposób woluntarystyczny, co oznacza w efekcie ignorowanie lub nieuznawanie w pełnym zakresie władzy, którą w pewnych dziedzinach Kościół posiada (zob. XXXVII, 3).

Tak stało się zwłaszcza między XVI a XVIII wiekiem, w niektórych państwach o ustroju monarchii absolutnej, nawet wyznaniowo katolickich (regalizm w Hiszpanii, gallikanizm we Francji, febronianizm w Niemczech, józefinizm w Austrii). Również w naszych czasach, niektóre reżimy państwowe mogą dopuszczać się podobnych lub większych nadużyć spowodowanych laickim charakterem swoich systemów państwowych.

5. Charakterystyczne cechy prawa kanonicznego

Prawo kanoniczne można zdefiniować jako **zbiór czynników stanowiących strukturę prawną Kościoła katolickiego** (zob. V, 1), który różni się od innych systemów, cywilnych lub religijnych, pewnymi szczególnymi cechami bądź właściwościami.

Cechy systemu prawa kanonicznego podobnie jak cechy każdego systemu prawnego, pozostają w ścisłym związku z charakterem i celem społeczeństwa, które ono porządkuje, co oznacza, w tym przypadku, pełne powiązanie z charakterem i celem tej wspólnoty, jaką jest Kościół. Spośród różnych cech prawa kanonicznego, do których odnosi się doktryna (wybitnie personalistyczny, a nie formalistyczny charakter, dwojaki zakres obowiązywania – zewnętrzny i wewnętrzny – itp.), sposób ujęcia zaproponowany przez Viladricha przedstawia cechy najistotniejsze: uniwersalność, jedność i różnorodność, zupełność i elastyczność. Do tego katalogu cech można dodać pastoralność, która wynika wprost z ostatecznego celu Kościoła, którym jest zbawienie dusz.

Uniwersalność, czyli powszechność. Tak samo jak powszechny, czyli katolicki jest Kościół, „ponieważ został posłany przez Chrystusa z misją wobec całej ludzkości” (KKK, 831), prawo kanoniczne nie istnieje jedynie w celu uporządkowania określonego terytorium lub populacji, lecz odnosi się do całego Ludu Bożego i potencjalnie do całej ludzkości powołanej do bycia jego częścią.

Jedność i różnorodność. Prawo kanoniczne stanowi jeden porządek, wynikający z unikalnego i wiecznego planu Chrystusa, jaki ma On dla swojego Kościoła; obejmujący te same narzędzia zbawienia, z których wyrasta (Słowo, sakramenty i charyzmaty: zob. wyżej 2, c), tę samą najwyższą władzę (Biskup Rzymu i Kolegium Biskupie; zob. XVI, 1, a), podstawowe obowiązki i prawa wszystkich wiernych (zob. IX) itp. Ale jedność nie implikuje jednakowości. Najbardziej wyrazistym przejawem różnorodności, która nie niszczy jedności, wprowadza odmiennność, jest istnienie prawa partykularnego (dotyczącego wyłącznie pewnej części Kościoła: określonego terytorium lub niektórych wiernych).

Jedność prawa kanonicznego pozostaje w ścisłej relacji z tajemnicą (misterium) Kościoła, jednego i apostołskiego. Jedność Kościoła pielgrzymującego jest zapewniona przez jej widzialne więzy (por. KKK, 815) i trwa, ponieważ została zbudowana na fundamencie Apostołów (por. KKK, 857). Stąd w jedności porządku kanonicznego można wyróżnić podwójny składnik: jest on jednością w teraźniejszości (prawo kanoniczne jest jedno w swojej różnorodności) i stanowi jedność z porządkiem wynikającym z depozytu przeszłości (w odniesieniu do dyscypliny apostołskiej nie ma przerwy, ale nieustanny rozwój). Jednocześnie katolickość Kościoła pozwala nam zrozumieć jego wieloraką różnorodność „zmierzającą do jedności” (LG, 23), co znajduje odzwierciedlenie w istnieniu Kościołów partykularnych, w których istnieje i z których się składa jeden i jedyny Kościół powszechny, w różnaitości charyzmatów i różnorodności dróg wiodących do świętości, w licznych instytucjach kościelnych...; z których każda ma swój porządek prawny.

Zupełność. Prawo kanoniczne ma w swoim zakresie pełną kompetencję (nie istnieje żadna sytuacja lub kwestia prawna odnosząca się do celów Kościoła, która pozostawałaby poza jego porządkiem) i pełnię suwerenności (nie zależy od żadnej, wyższej i zewnętrznej władzy).

Można to również wyjaśnić przez katolickość (powszechność) Kościoła, której jednym z aspektów jest nieustanna obecność Chrystusa w Jego Mistycznym Ciele, co sprawia, że Kościół otrzymuje od Niego pełnię środków zbawienia (por. KKK, 830).

Elastyczność. Porządek kanoniczny ma wielką zdolność przystosowywania się do najróżniejszych okoliczności osób, miejsca i czasu. Świadczą o tym charakterystyczne instytucje, jak dyspensy, przywileje, słuszność kanoniczna czy zwyczaj.

Ta elastyczność w dużej mierze wynika z powszechności Kościoła, co implikuje szeroki wachlarz różnorodnych okoliczności, które trzeba mieć na uwadze. Ale dotyczy to także jego świętości,

ponieważ wszystkie dzieła Kościoła (w tym działanie prawa) mają na celu uświęcenie każdego człowieka w Chrystusie i uwielbienie Boga (por. KKK, 824).

Pastoralność. Prawo kanoniczne, podobnie jak Kościół, skutecznie realizuje *salus animarum*, które jest najwyższym prawem Kościoła (por. kan. 1752); każda norma lub instytucja kościelna musi być ostatecznie zorientowana na ten cel.

Pastoralność, która jest nieodłączną cechą każdej normy kościelnej – jak zauważył św. Jan Paweł II w jednym ze swoich wystąpień do Roty Rzymskiej (18.01.1990 r.) – należy ją zatem uznać za szczególną cechę porządku kanonicznego. Niektóre z jej przejawów to na przykład: przyznanie specjalnych uprawnień i władzy dyspensowania wobec osób zagrożonych śmiercią, możliwość sprawowania władzy kościelnej tylko na forum wewnętrznym (gdyby ujawnienie takich czynów było nieuzasadnione lub szkodliwe dla kogoś) itp. Ale pastoralność nie ogranicza się do niektórych szczególnych lub wyjątkowych działań czy środków, ale raczej przenika całe prawo kanoniczne, jak zobaczymy poniżej.

6. Prawo kanoniczne a duszpasterstwo

Działalność duszpasterska, w ścisłym znaczeniu, jest posługą świętych pasterzy, mającą udostępnić wszystkim ludziom – a zwłaszcza wiernym – dary duchowe, powierzone Kościołowi przez Chrystusa i pomóc im iść drogą zbawienia.

Jeśli misję Ludu Bożego porównamy z budową budynku, który musi być zbudowany na Chrystusie i gdzie wszyscy wierni mają do wypełnienia swoje obowiązki, działanie duszpasterskie byłoby jednym z takich podstawowych zadań.

Czasami mówi się, że prawo kanoniczne ogranicza posługę ewangelizacji i działania duszpasterskie. Ale te opinie, oprócz dobrej wiary tych, którzy ich bronią, oznaczają ignorancję znaczenia prawa w Kościele. Prawo kanoniczne i duszpasterstwo nie są wobec siebie w opozycji i to z kilku powodów:

Prawo kanoniczne jest w swej istocie duszpasterskie (zob. wyżej: 5). Stanowienie prawa jest aspektem działalności duszpasterskiej, tak samo jak zapewnienie i zagwarantowanie przestrzegania prawa. Obie funkcje, podobnie jak duszpasterstwo, mają za cel budowanie Kościoła.

Gdyby jakiś duszpasterz w wypełnianiu swojej posługi pominął prawo, zapomniałby również o ważnym aspekcie teologii, a mianowicie że każda funkcja w Kościele (a funkcja ministerialna w szczególności) implikuje udział w *tria munera Christi*. Ich organiczna jedność – mająca źródło w jedności Osoby i misji Słowa Wcielonego – wymaga wykonywania każdej z tych trzech funkcji (*munus propheticum, sacerdotale et regale*) bez wykluczania pozostałych dwóch. „Tak by się stało (zwraca uwagę m.in. Herranz), gdyby biskup był doskonałym kaznodzieją i nauczycielem,

pilnym opiekunem i szafarzem sakramentów, ale jednocześnie nie znał wystarczająco praw Kościoła lub nie egzekwował ich i nie stosował”.

Pojęcie sprawiedliwości należy do istoty Ludu Bożego (zob. wyżej: 1 i 2) i nie można jej pominąć przy budowaniu Kościoła.

Święci szafarze, aby w posłudze duszpasterskiej zachowali przykazanie miłości, muszą zacząć od uczciwości, unikając niebezpieczeństwa nieładu i arbitralności, nie zapominając przy tym, że sama sprawiedliwość nie wystarczy (*summum ius, summa iniuria*). Sprawiedliwość jako taka nie może być aplikowana w oderwaniu od miłości, umiaru, rozważań itd., aby dostosować się do tego, co w poszczególnym przypadku jest dobre i czego wymaga kanoniczna sprawiedliwość. Gdyby jednak duszpasterze w swojej posłudze nie wzięli pod uwagę prawa kanonicznego i zastąpili rozwiązania prawne rzekomymi rozwiązaniami duszpasterskimi – jak to postuluje pastoralizm – nie wypełniliby dobrze swoich zadań i narazili na szwank służbę Kościołowi. Jest prawdą, że czasami niektóre normy mogą być skostniałe i nie będą nadążały za wyzwaniem duszpasterskim danego czasu lub sytuacji. Wówczas jednak potrzeba ze strony wiernych postawy zaufania i lojalności (co jest jednym z aspektów trwania w komunii). Znalezienie właściwego rozwiązania w takich poszczególnych przypadkach musi bowiem nastąpić z poszanowaniem obowiązującego porządku prawnego i wraz z zasadą elastyczności, co pozwoli znaleźć właściwe środki niezbędnej odnowy danej instytucji lub normy.

7. Nauki kanoniczne a teologia

Oprócz kwestii, czy i na ile prawo kanoniczne jest nauką prawniczą czy teologiczną, wobec której debata doktrynalna wciąż trwa, istnieją pewne powszechnie akceptowane twierdzenia dotyczące związku między teologią a naukami kanonicznymi.

Nauka prawa kanonicznego bada system prawny Kościoła, począwszy od jego najbardziej podstawowych treści, a na najbardziej konkretnych i szczegółowych skończywszy, posługując się przy tym metodą prawną, która polega na analizie, z perspektywy sprawiedliwości, rzeczywistości Kościoła. Dzięki takiej analizie można ją podzielić na różne dziedziny naukowe, w zależności od tematów, którymi się zajmuje, a także sposobów i użytych metod formułowania najbardziej ogólnych twierdzeń.

W tym podziale na różne gałęzie nauki, teoria fundamentalna prawa kanonicznego reprezentuje poziom najbardziej teoretyczny i ogólny, ponieważ odnosząc się bezpośrednio do misterium Kościoła, dąży do opisania istniejących zasad sprawiedliwości i wewnętrznej struktury poszczególnych instytucji kanonicznych. Poziom bardziej szczegółowy reprezentuje metoda naukowa badająca od strony „technicznej” porządek prawny Kościoła koncentrując się na jego faktorach pozytywnych (prawa, zwyczaje, zdania itp.) i zewnętrznych (można je badać doświadczalnie), biorąc również pod uwagę wkład teorii fundamentalnej. Na tym poziomie mamy do czynienia z innymi gałęziami nauki kanonicznej: prawem konstytucyjnym, które bada aspekty ustroju Kościoła i jego instytucji,